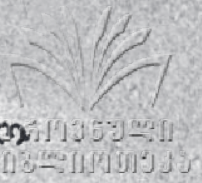

1373 /2
2017

საქართველოს
სიძველენი
Georgian Antiquities

საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო
საზოგადოების გამოცემა

საქართველოს სიძველენი

ტომი II

ე. თაკაიშვილის კლავტორებით

ტფილისი 1909.

Издание Грузинскаго Общества Истории и Этнографии

ГРУЗИНСКІЯ ДРЕВНОСТИ

ТОМЪ II.

Подъ редакціею Е. ТАКАЙШВИЛИ

Edition de la Société géorgienne d'histoire et d'ethnographie

LES ANTIQUITÉS GÉORGIENNES

TOME II

Sous la rédaction de M. E. T a k a i c h v i l i

TIFLIS 1909.

გიორგი ჩუბინაშვილის სახელობის ქართული ხელოვნების
ისტორიისა და ძეგლთა დაცვის ეროვნული კვლევითი ცენტრი

საქართველოს სიძველენი

Georgian Antiquities

20

თბილისი
Tbilisi
2017

რედაქტორ-გამომცემლები

დimitრი თუმანიშვილი
† იუზა ხუსკივაძე

Publishers

† Iuza Khuskivadze
Dimitri Tumanishvili

სარედაქციო კოლეგია

მიურეი აილანდი (კალიფორნია, აშშ)
ბეატ ბრენკი (ბაზელი, შვეიცარია)
გიორგი გაგოშიძე
იოჰანეს დეკერსი (მიუნხენი, გერმანია)
ვერნერ ზაიბტი (ვენა, ავსტრია)
სამსონ ლეჟავა
თამილა მგალობლიშვილი
ენტონი ქათლერი (პენსილვანია, აშშ)
გიორგი ჭეიშვილი
ლეილა ხუსკივაძე
ქრისტოფერ ჰაასი (პენსილვანია, აშშ)

Editorial board

Beat Brenk, Basel, Switzerland
Anthony Cutler, Pennsylvania, USA
Johannes Deckers, Munich, Germany
Murray Lee Eiland, California, USA
Giorgi Gagoshidze, Tbilisi, Georgia
Christopher Haas, Pennsylvania, USA
Leila Khuskivadze, Tbilisi, Georgia
Samson Lezhava, Tbilisi, Georgia
Tamila Mgaloblishvili, Tbilisi, Georgia
Werner Seibt, Vienna, Austria
Giorgi Tcheishvili, Tbilisi, Georgia

სარედაქციო ჯგუფი

მარინე ყენია
ნატალია ჩიტიშვილი

Editorial Group

Natalia Chitishvili, Tbilisi, Georgia
Marine Kenia, Tbilisi, Georgia

ჟურნალი „საქართველოს სიძველენი“ დაფუძნდა
გიორგი ლეჟავას თანადგომით

ნომერი დაფინანსებულია გიორგი ჩუბინაშვილის სახ. ქართული ხელოვნების
ისტორიისა და ძეგლთა დაცვის ეროვნული კვლევითი ცენტრის მიერ

This Journal has established with the
support of Giorgi Lezhava

This issue was financed by George Chubinashvili National Research Centre
for Georgian Art History and Heritage Preservation

ჟურნალის გარეკანზე: ხერთვისის ციხე. ფოტო ქუცნა ამირეჯიბისა

On the Cover: Khertvisi. Photo Kutsna Amirejibi

© გიორგი ჩუბინაშვილის სახ. ქართული ხელოვნების ისტორიისა და
ძეგლთა დაცვის ეროვნული კვლევითი ცენტრი

© George Chubinashvili National Research Centre for Georgian Art History and Heritage Preservation

<http://gch-centre.ge>

ISSN 1512-1324

ს ა რ ჩ ე ვ ი

თამაზ სანიკიძე	
უფლისციხის კვლევის ძირითადი შედეგები	8
მცხეთის პირველი სვეტიცხოვლის შესახებ.....	27
კიტი მაჩაბელი	
ბრინჯაოს საცეცხლური მესტიის მუზეუმიდან	30
როლანდ ისაკაძე	
არქეოლოგიური მასალები გეგუთის სასახლის სტრატეგრაფია-ქრონოლოგიისათვის	46
ნოდარ არონიშიძე	
ღურუჯისპირა ბაზილიკის კომპოზიციის რაობისათვის	61
თამაზ დვალი	
სოფ. კალაურის ნათლისმცემლის მონასტერი – ქართული ხუროთმოძღვრების საყურადღებო ძეგლი	98
მარინე მექმარიაშვილი	
რელიეფიანი ქვის ფილის ფრაგმენტი ბედიის ტაძრიდან	145
ქეთევან მიქელაძე	
ხელოვან-მომხატველთა წარწერების მნიშვნელობა შუა საუკუნეების ქართული კედლის მხატვრობის შესწავლისათვის	149
მარინე ბუღია, მზია ჯანჯალია	
ახტალის მოხატულობა – კულტურული იდენტობის საკითხები	185
ციცინო ჩახუნაშვილი	
ეკის წმ. იოანე ნათლისმცემლის მონასტერი	212
ირინე ელიზბარაშვილი	
ჩაუაში, სვანეთის გამაგრებული ისტორიული დასახლება	240
მანონ ლილუაშვილი	
სუფუნის წმ. გიორგის ეკლესია: ისტორია და არქიტექტურა	259
ნათია ნაცვლიშვილი	
ახალციხის კათოლიკური სიძველეები	274
ცისია კილაძე	
ავტოპორტრეტის კონცეფციისთვის (ე. ახვლედიანის ავტოპორტრეტების მაგალითზე)	307
<i>არქივიდან</i>	
ნათელა ალადაშვილი	
ადიშის მაცხოვრის ეკლესიის მოხატულობა	321
<i>ინფორმაცია</i>	
თეიმურაზ ახალმოსულიშვილი, მადონა ქებაძე	
კონდოლის „კვირაცხოველი“	354

Contents

Tamaz Sanikidze	
Major Results of Studies in Uplistsikhe	8
For the first church of Svetitskhoveli	27
Kitty Machabeli	
Censer from the Mestia Museum	30
Roland Isakadze	
Archaeological Material for the Stratigraphy-Chronology of Geguti Palace	46
Nodar Aronishidze	
Compositional Solution of the So Called Durujispira Basilica	61
Tamaz Dvali	
Kalauri Monastery of the Baptist – a Remarkable Monument of the Georgian Architecture	98
Marine Medzmariashvili	
Fragment of a Relief Stone Plaque from Bedia Church	145
Ketevan Mikeladze	
Significance of the Painters’ Inscriptions for the Study of the Medieval Georgian Mural Painting ...	149
Maka Bulia, Mzia Janjalia	
The Akhtala Paintings: Cultural Identity Issues	185
Tsitsino Chachkhunashvili	
Eki Monastery of St. John the Baptist	212
Irine Elizbarashvili	
Chazhashi, Historic Fortified Settlement in Svaneti	240
Manon Liluashvili	
Sujuna Church of St. George: History and Architecture	259
Natia Natsvlishvili	
Catholic Antiquities of Akhaltsikhe	274
Tsisia Kiladze	
On the Concept of the Self-portrait – Self-portraits by E. Akhvlediani	307
Natela Aladashvili	
Murals of Adishi Church of the Saviour	321
Teimuraz Akhalmosulishvili, Madona Kbadze	
Church of Kviratskhoveli in the village Kondoli	354

გ. ჩუბინაშვილის სახ. ქართული ხელოვნების ისტორიისა
და ძეგლთა დაცვის ეროვნული კვლევითი ცენტრი
ა. ქუთათელაძის სახ. თბილისის სახელმწიფო სამხატვრო აკადემია

ღურუჯისპირა ბაზილიკის კომპოზიციის რაობისთვის¹

ყვარლის რაიონული ცენტრიდან 6-7 კილომეტრის მანძილზე, ღურუჯის ვრცელ ხეობაში, მდინარე ღურუჯისავე მარცხენა ნაპირზე, მისგან მხოლოდ რამდენიმე ასეული მეტრის მოშორებით, ტყის პირას მდებარეობს დოლოჭოპის სამნავიანი ბაზილიკის ნანგრევები (სურ. 1).

ამჟამად, ძლიერ მასშტაბურ-მოზრდილი და შესაძლოა ვთქვათ კიდევაც, „გრანდიოზული“, სამნავიანი ბაზილიკის ტიპის ნაგებობა, დროთა სიავისა თუ ავბედობის მრავალსაუკუნოვანი ისტორიის გამოვლის შედეგად, თითქმის რომ გეგმის დონითაა შემორჩენილი, რომლის სიგრძე-სიგანეც შემდეგნაირად განისაზღვრება: სიგრძით ბაზილიკა დასავლეთით არსებული მინაშენის გარეშე 36 მეტრია, ხოლო სიგანეში, სამხრეთ-ჩრდილოეთით არსებული მინაშენების ჩათვლით, 22 მეტრი (ნახ. 1)². აღსანიშნავია, რომ ადგილ-ადგილ გეხვდება ნაგებობის სხვადასხვა კედლის საკმაოდ მოზრდილი შემორჩენილი ნაწილები, ამასთანავე კი, გარკვეული ფუნქციური მნიშვნელობის მატარებელი ცალკეული მონაკვეთებისა თუ სათავს-ნაწილების, თვალსაჩინო კონფიგურაციები – მაინც ჩამოქცეულ-დაკარგული და განადგურებული მონაკვეთების წილი საკმაოდ დიდია. განსაკუთრებული და გარკვეული მიმართულებით გადამწყვეტი მნიშვნელობა ენიჭება, ვერ-შემორჩენილი, ჩამოქცეული ნაგებობის კედლების ზედა ნაწილებსა და გადახურვის სისტემას³.

1 აღსანიშნავია, რომ წინამდებარე წერილი ერთიანი, ვრცელი გამოკვლევის მცირე ნაწილს წარმოადგენს, რომლის კვლევის საგანიც უშუალოდ ღურუჯისპირა ბაზილიკის გვემარებით-კომპოზიციური რაობის რკვევითა და მისი დათარიღების მცდელობით მოიფარგლება. თუმცა არანაკლებ მნიშვნელოვანია ამავე ნაგებობის შესახებ არსებული ლიტერატურის კრიტიკული ანალიზი და იმ კონტექსტების თუ ქვეტექსტების მიმოხილვა, რომელთაგან იქნა დაკავშირებული დოლოჭოპის სამნავიანი ბაზილიკა – მოცემული საკითხების შესახებ დამოუკიდებელი წერილი დაიბეჭდება უახლოეს მომავალში თბილისის სახელმწიფო სამხატვრო აკადემიის ჟურნალ „აკადემია“-ში.

2 ნაშრომს დართული დოლოჭოპის ბაზილიკის გეგმა, რომელიც შესრულებულია ნ. ბახტაძის მიერ, შეიცავს რამდენიმე უზუსტობას, რაც გამოწვეული უნდა იყოს იმ გარემოებით, რომ ეს ანაზომი დიდწილად წინასწარული და საანგარიშო სახის მატარებელია.

3 ნ. ბახტაძის მოსაზრებით, ბაზილიკის ნანგრევებზე არქეოლოგიური გათხრების შედეგად მოპოვებულ მასალათა შორის არსებული ხის, დამწვარ-დანაფერფლის, კვალი და ამასთანავე მოზრდილი ზომის სამსჭვალთა დიდი რაოდენობა, უთუოდ, ნაგებობის ხით გადახურვის სისტემის არსებობის მანიშნი უნდა იყოს. ამდაგვარად, უმნიშვნელოვანესი ინფორმაციის დამტვეი შეიძლება ყოფილიყო ბაზილიკის კედელთა ზედა შრეები, რომლებიც თითქმის რომ ბოლომდეა დანგრეული. გამონაკლისს, ამ თვალსაზრისით, მხოლოდღა ცენტრალური ტაძრის ჩრდილოეთი კედელი წარმოადგენს, სადაც კედლის ზედა არეში შეინიშნება თანაბარი ინტერვალებით განლაგებული რამდენიმე, თანაბარივე ზომის, მართკუთხა მოყვანილობის ღრმული, რაც მეცნიერთა ვარაუდით – ხის კოჭოვანი სისტემის არსებობის მანიშნი, ძელთა დამტვერი ხვრელები უნდა ყოფილიყო. იხ. ნ. ბახტაძე, ვ. მამიაშვილი, ბ. გაბეხაძე, დოლოჭოპის ბაზილიკის არქეოლოგიური კვლევა ნაქალაქარ ნეკრესში. ონლაინ არქეოლოგია, 8, 2015, გვ. 115-116.

სადღეისოდ მოტანებული, ნაგებობის საერთო გეგმარებითი, კონსტრუქციული და მხატვრული მნიშვნელობის შესახებ მსჯელობა ცხადია, ნაკლულად, მაგრამ მაინც, შესაძლებელია. პირით მდინარისაკენ მიბრუნებული ნაგებობის გეგმარებითი სტრუქტურის მოხილვის საფუძველზე იკვეთება სამნავიანი ბაზილიკის მკაცრად ჩამოყალიბებული და მოწესრიგებული სტრუქტურა. ნაგებობის ცენტრალურ ნაწილს სამი, ურთიერთისაგან ხუთი წყვილი ბურჯით გამოჯნული, ნავი წარმოქმნის, რომელთაგან ცენტრალური, რომელიც გვერდით ნაგებზე ორჯერ განიერია, აღმოსავლეთით, საკმაოდ ღრმა, ნალისებრი მოყვანილობის აფსიდით სრულდება, ხოლო სამხრეთ-ჩრდილოეთი ნაგების აღმოსავლეთი მონაკვეთები, საკურთხევლის ორსავე მხარეს არსებული, კვადრატს მიახლოებული, სათავსებით განისაზღვრება. გვერდით ნაგებსა და მათს სიგრძეზე არსებულ სათავსებს, რომელთაც წერილში, პირობითად, „პასტოფორიუმების“ სახელით მოვიხსენიებთ, საკმაოდ განიერი კარი აკავშირებს. დოლოჭოპის ბაზილიკის შემორჩენილი ნაშთის ნაწილს, უცილობლად ძველთაგანსა და თავდაპირველს, წარმოადგენს გვერდითი, სამხრეთ-ჩრდილოეთი „მინაშენებიც“, რომლებიც ტაძრის მთელ აღმოსავლეთ-დასავლეთ სიგრძეს დაუყვება, თუმცა მსხვაობარია მათი სიგანეები. ერთი მხრივ, სიგანით „მინაშენები“ ცენტრალური ტაძრის გვერდით ნაგებსაც ჩამოუვარდება, მეორე მხრივ კი, ჩრდილოეთი მხრით არსებული სადგომის განივი ზომა აღემატება სამხრეთი მინაშენის იმავე მონაცემს. სამნავიანი ბაზილიკის ამ „კერძო“ მინაშენებს, რომელთა ფუნქციური მნიშვნელობის განმარტებისა თუ რამდენადმე განსაზღვრების მცდელობას ქვემოთ მოვუბრუნდებით, აღმოსავლეთით აფსიდები აბოლოვებს. აქედან, ჩრდილოეთი სადგომის აღმოსავლეთით არსებული აფსიდადური ნაწილი ნალისებრი, სამხრეთისა კი – შედარებით მცირე ზომის და ნახევარწრიული გარშემოწერილობისაა. აქვე აღსანიშნავია, რომ ბაზილიკის დასავლეთ ნაწილში, ტაძრის ცენტრალური ნაწილის სამხრეთი კედლის კუთხიდან დაყოლებული, კიდევ ერთი მინაშენის „არაბუნებრივად“ მასიური კედელი, სრულად მისდევს ტაძრის დასავლეთი კედლის სიგრძეს და ჩრდილოეთი მინაშენის დასავლეთი კედლის მონაკვეთსაც სცილდება – დაახლოებით ორი მეტრით. დასავლეთი „მინაშენის“ მოცულობით-გეგმარებითი ხასიათი, გრძივი და მართკუთხა მოყვანილობით განისაზღვრება, კედლის, როგორც ვახსენეთ ძლიერ მასიურობა-განიერებასთან უთუო კავშირში. ჩრდილოეთი ნაწილისაკენ დახრილ ხსენებულ მინაშენს ორი კარი აქვს მოწყობილი ურთიერთ-მოპირდაპირედ, რომელთაგან ერთი ცენტრალური ტაძრის დასავლეთით არსებულ შესასვლელ ღიობს უკავშირდება მიჯრით. არსებული მინაშენის ღერძი, როგორც აღვნიშნეთ, დახრილია და, ამასთანავე, ზემორე თხრობიდან გამომდინარე, აცდენილიც ცენტრალური ტაძრის დასავლეთი კედლის სტრუქტურას. ამრიგად, თავშივე შევნიშნავთ, რომ მართკუთხა გეგმარების, „არაბუნებრივად“ მასიური კედლების მქონე ეს სათავსი, რომელიც, თავის მხრივ, აცდენილიცაა, საზოგადოდ ტაძრის ყოველგვარ ღერძს და თავისთავად, მისი დასავლეთი ნაწილის სტრუქტურის გადაწყვეტასაც, არ უნდა ყოფილიყო პირველთაგანვე ძველის ნაწილი – საზოგადოდ კი, მისი ფუნქციური დატვირთვა ტაძრის რაიმეგვარი მნიშვნელობის შემადგენელი თითქოს არ ჩანს, თუმცა ხსენებულ საკითხს ბაზილიკის გეგმარებით-კონსტრუქციული და სტილისტურ-შედარებითი ანალიზის ფარგლებში მოვუბრუნდებით⁴.

4 არქეოლოგიური გასუფთავება-გათხრების შედეგად, დოლოჭოპის ბაზილიკის დასავლეთით მოდგმული სათავსის ფარგლებში აღმოჩენილ იქნა ქვევრთა გარკვეული რაოდენობა, რომელთა შესახებაც ექსპედიციის ხელმძღვანელის, ნ. ბახტაძის მიერ გამოთქმული მოსაზრების მიხედვით, ღვინის ქვევრებთან უნდა გვეჭონდეს საქმე, რაც, ვფიქრობთ, ხსენებული სათავსის საყოფაცხოვრებო დანიშნულების მარწმუნებელია უფრო – ტაძრის შემადგენელი, კომპოზიციურ-აზრობრივი თუ ლიტურგიკულ-არსობრივი დატვირთვის საპირწონედ.

ტადრის ცენტრალური ნაწილი ანუ მთავარი ეკლესია სამნაწილედ კურთხევლითა და სამგანაყოფი ცენტრალური სივრცით, ქართული ხუროთმოძღვრების, მეტადრე, ბაზილიკური მშენებლობის, ტრადიციულ გადაწყვეტას გვთავაზობს. ნაღისებური მოყვანილობის საკურთხეველი, რომელიც მცირედ დეფორმირებული კონფიგურაციითაა წარმოდგენილი, დღეისათვის სარკმლის გარეშეა დარჩენილი, თუმცა კი, აღმოსავლეთი კედლის ცენტრალური ნაწილის ჩამონაშალ არეზე მონინიშნება და წარმოსახვითი თვალსაზრისით წარმოიდგინება კიდევაც, სარკმლის სივრცული განთავსების არეალი (სურ. 2). საკურთხეველის აფსიდის ორსავე მხარეს გამოყვანილი, კვადრატული გეგმარების, პასტოფორიუმების კედლები, საკურთხეველის ცენტრალური სარკმლის მონაკვეთისაგან განსხვავებით, საკმაოდ მაღალ დონეზეა შემორჩენილი, ისევე, როგორც ამ სათავსთა სივრცეში სამხრეთი და ჩრდილოეთი ნაგებიდან შემაგალი ორი კარი. სადღეისოდ დოლოჭოპის ნაშთი არც ერთი ღიობის, იქნება ეს სარკმლები თუ შესასვლელები, თავსართ ნაწილებს არ გვინახავს, რაღა თქმა უნდა, ძეგლის კორპუსზე შემორჩენილი სახით⁵. ამასთან კი, სარკმელთა კვალი საერთოდ არ შეინიშნება მოცემულ კედლებზე, ხოლო შემორჩენილი სახით, შესასვლელი ღიობების ნაწილთაგან, მხოლოდღა გვერდითი კედლებია წარმოდგენილი. ასეთსავე მდგომარეობას ვხვდებით პასტოფორიუმებში შემაგალი კარების შემთხვევაშიც, სადაც ზედა ნაწილები სრულებით არაა შემორჩენილი, რაც შეეხება გვერდით კედლებს აღსანიშნავია, რომ აქ პილასტროვანი შევრილობები არაა წარმოდგენილი – განსხვავებით ტადრის დასავლეთი კედლისა და საკურთხეველის აფსიდის დამაბოლოებელი კუთხოვანი არეებისგან. ჩრდილოეთი პასტოფორიუმის კარი ნავის თითქმის რომ ცენტრალურ ღერძზეა გაჭრილი, ხოლო სამხრეთით, ამავე სათავსში შემაგალი კარი საკურთხეველისკენ მეტადაა დაძრული.

სამნაწილელი საკურთხეველის გადაწყვეტა, როგორც ვხედავთ, სრულებით არ სხვაობს ქართული ბაზილიკური ხუროთმოძღვრების სხვა ძეგლთაგან⁶. ტადრის ცენტრალური ნაწილი, აღნიშნულისაებრ, სამი პარალელურად განთავსებული ნავის ურთიერთ-დამოკიდებულებით იგება. ცენტრალური და გვერდითი ნაგების ურთიერთ-მიმართების მხოლოდღა გეგმარებით-მასშტაბური მახასიათებლების შესახებაა მსჯელობა შესაძლებელი. კიდევ ერთხელ, დოლოჭოპის შემორჩენილი ნაშთის კედელთა არც ერთი სიმაღლის მონაცემი გვაძლევს იმდაგვარ ხელჩასაჭიდს, რომ შესაძლებელი იყოს, თუნდაც ცენტრალური და გვერდითი ნაგების კედელთა სიმაღლის დიფერენცირების განსაზღვრა. ამგვარად, ცენტრალური ნავის სიგანე გვერდითებს 3-3.20 მეტრით აღემატება, რაც აბსოლუტურ ციფრებში ასე წარმოგვიდგება: ცენტრალური ნავის სიგანე 6.5 მეტრის მონაცემებში ჯდება, ხოლო, გვერდითები 3-3.30 მეტრით განისაზღვრება. ნავთგამყოფი სვეტები, რომელნიც ხუთი წყვილი, კვადრატული ბაზისის მქონე, ჯვრული გეგმარების ბურჯებით წარმოიქმნება, თანაბარ-რიტმული მანძილებითაა ურთიერთს დაშორებული. დასავლეთი მხრიდან მეორე-მესამე წყვილ სვეტებს შორის მანძილი ყოველ დანარჩენზე ზუსტად ერთი მეტრითა გაზრდილი და თუკი ბურჯთა ყოველ წყვილს შორის მანძილი 3-3.3 მეტრია, ამ უკანასკნელის შემ-

5 სარკმელთა თუ ცენტრალური სივრცის ნავთგამყოფ თაღთა ნაწილები არქეოლოგიური გათხრების შედეგად იქნა მიკვლეული, რომელთა რკალური დახრილობების მონაცემთა გამოთვლის შედეგადაც განისაზღვრა სარკმლის ნაწილები და სხენებული თაღების მონაკვეთები.

6 სამნაწილელი საკურთხეველის გადაწყვეტის დოლოჭოპისეული ვარიაცია თვალნათლივ მიგვითითებს ქართული ბაზილიკური მშენებლობის, VI საუკუნის I ნახევრიდან უკვე ჩამოყალიბებულ და შემდგომ, როგორც სამნაწილიანი ისე სამეკლესიანი ბაზილიკების შემთხვევაში, თითქმის უალტერნატივოდ გავრცელებულ გადაწყვეტათა ანალოგიურობაზე და ვფიქრობთ ამ ნაგებობების დასახელებაც კი ზედმეტია.

თხვევაში მანძილი 4.3 მეტრამდე იზრდება. მოცემულ ბურჯთა ბაზისები, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, კვადრატული მოყვანილობისაა და ზომებში გამოხატული ასე წარმოვიდგება 2X2, ხოლო ამ კვადრატში მოქცეული ჯვრისგეგმა ბურჯის სიგრძეც და სიგანეც ასევე 1.5-1.5 მეტრია (სურ. 3). ხუთი წყვილი ბურჯით წარმოქმნილი ექვსი თაღი, რომლებიც ჯვრის ერთ, გრძივ ღერძზე არსებულ, შვერილს ეყრდნობოდა – თავსა და ბოლოში, ერთი მხრივ საკურთხეველის კედლიდან დაახლოებით 20-30 სმ-ით, ხოლო, დასავლეთი კედლიდან 40-50 სმ-ით ამოსულ შვერილებზე გადასვლით ბოლოვდება. ცენტრალური ტაძრის გეგმარებითი განსრულებისათვის გადამწყვეტი მნიშვნელობის მატარებელი – ტაძარში შესასვლელი რამდენიმე კარია. შესასვლელ ღიობთაგან ერთი დასავლეთ კედელშია გაჭრილი და სრულად თანხვედება ტაძრის საკურთხეველის ცენტრალურ ღერძს, თუმცა იატაკის დონიდან საკმაოდ მაღლაა, დაახლოებით 60-70 სმ-ითაა, აწეული და ბაზისურ დონეს კედლის სიგანეში მოქცეული კიბის სამსაფეხუროვანი ჩანაკვეთის საშუალებით უკავშირდება⁷.

გარდა დასავლეთისა, ცენტრალურ ტაძარში შესასვლელები მოწყობილია სამხრეთი და ჩრდილოეთი კედლების სიგრძეზეც, ამათგან სამი ჩრდილოეთით – ორი კი სამხრეთით. გარკვეული თვალსაზრისით გამოყოფილი და გა-მნიშვნელოვანებული ამ შესასვლელთაგან სამხრეთ-ჩრდილოეთი კედლის დასავლეთ წელზე დაწეული, ერთი-მეორის მოპირდაპირედ გაჭრილი ორი კარია. გარდა იმისა, რომ ორივე ეს კარი ყველა დანარჩენზე განიერი და ურთიერთ-მოპირდაპირეა, მნიშვნელოვანია ისიც, რომ მოქცეულია ნავთგამყოფი თაღების იმ მალში, რომელზედაც ერთმეტრიანი სიგრძითი სხვაობაა დაფიქსირებული. სამხრეთი კედლის სიგრძეში არსებული კიდევ ერთი კარი, შედარებით მცირე ზომისაა და თითქმის მიბჯენილია სამხრეთისავე კედლიდან მართობულად შვერილ, პასტოფორიუმისა და ნავის გამმიჯნავ მცირე კედლის წყობას. ჩრდილოეთი კედლის შესასვლელი ღიობებიდან ერთი ჩრდილოეთისავე პასტოფორიუმს უკავშირდება, სადაც აღსანიშნავია, რომ შემორჩენილია, თუმც მორღვეული, მაგრამ მაინც კარის თავზე არსებული კედელი, რომლის მონარღვევი მონაკვეთის ხასიათის გათვალისწინებით გადამხურავად ერთიანი არქიტრავის წარმოდგენაც შესაძლებელია. რაც შეეხება ჩრდილოეთი კედლის მესამე შესასვლელს, რომელიც სრულად დასავლეთი მხრითაა დაწეული, ემთხვევა დასავლეთით არსებულ, ნავთგამყოფი ბურჯების ბოლო წყვილს. პასტოფორიუმში შემავალი კარის ზომასთან შედარებით ეს უკანასკნელი საკმაოდ განიერია, თუმცა ჩრდილოეთ კედელში, ამ მოსაზრებით, დომინანტი მაინც ცენტრალური შესასვლელია, რომელიც ორჯერ მაინც აღემატება თითოეულ მათგანს. თუკი საერთო მასშტაბის მიხედვით ვიმსჯელებთ, შესასვლელ ღიობთა გაჭრის წერტილებისა თუ მათი ზომების ურთიერთ-განსხვავება-შედარების კვალად, ცალსახად იკვეთება სამი მათგანის გამორჩეულობა. ესენია: დასავლეთი და სამხრეთ-ჩრდილოეთის ურთიერთ-მოპირდაპირე შესასვლელები, რომელთაგან ზომით დასავლეთისა ყველაზე დამცრობილია, ხოლო სამხრეთსა და ჩრდილოეთს შორის, ამ უკანასკნელის სიგანე ბევრად ჭარბობს. ჩრდილოეთის ცენტრალური კარი არა მხოლოდ სამხრეთისას, არამედ, ყველა სხვასაც თითქმის რომ ორჯერ მეტობს. ცხადია, ტაძრის ცენტრალურ სივრცეში შესასვლელი ღიობების გაჭრის წერტილები თუ მათი ზომა-მასშტაბი, უმნიშვნელოვანესი მონაცემებია, შედარებითი ანალიზისთვის, რაზედაც ქვემოთ გვექნება მსჯელობა.

7 მოცემული კიბის უჯრედი საკმაოდ მაღალი გამოდის 60-70 სანტიმეტრი. ნახევარ მეტრზე მაღალი კიბე თავისთავად არაა სახასიათო და არც გავრცელებული ქართული ხუროთმოძღვრების მოცემული ტიპის ძეგლებში, თუმცა აქ მნიშვნელოვანია, რომ ეს სიმაღლე შესაძლოა რესტავრაცია-კონსერვაციის შედეგი იყოს.

დოლოჰოპის სამნავიანი ბაზილიკის, უთუოდ თავდაპირველ, გეგმარებით-სტრუქტურულ ნაწილს წარმოადგენს ცენტრალური ტაძრის სამხრეთითა და ჩრდილოეთით, მთელ სიგრძეზე, არსებული მინაშენები. ორივე ამ ნავთავანი აღმოსავლეთ მხარეს აფსიდებით სრულდება (სურ. 4-5). აქედან, ჩრდილოეთი ნავის აღმოსავლეთი განსრულება შედარებით დიდია და ნალისებრი აფსიდით იკვრება, განსხვავებით სამხრეთი ნავის ამავე ნაწილისგან, რომლის მასრულებლადაც ნახევარწრიული მოხაზულობა გამოყენებული. აქვე აღსანიშნავია, რომ სამხრეთი ნავის აღმოსავლეთი ნაწილი, ცენტრალური ტაძრის აღმოსავლეთ კედელს სცილდება დაახლოებით 70-80 სმ-ით და გეგმაზე, ერთგვარი, „წამონაშვებისა“ თუ „წამონაზარდის“ სახეს ღებულობს⁸. ტაძრის სამხრეთი მინაშენის ეს გრძივი მოცულობა ორ ნაწილად იყოფა და ორი შესასვლელი კართაა გახსნილი, რომელთაგან ერთი დასავლეთი მხრიდან, თითქმის, რომ ნავის გრძივი ღერძის, შუა ნაწილშია გაჭრილი და „გასწორებული“ ამავე სათავის, აღმოსავლელით არსებული აფსიდალური ნაწილის ცენტრზე. ხსენებული ნავის მეორე კარის გაჭრის წერტილი კი აღმოსავლეთი მხრით იწევს და სათავის სამხრეთ კედლიდან იხსნება. ნავის უკიდურესი აღმოსავლეთი ნაწილიდან დაახლოებით 44.5 მეტრზე არსებული კარი, მცირედი აცდენით, მაგრამ მაინც, ემთხვევა ცენტრალური ტაძრის სამხრეთ ნავში შემავალი ორი ღიობიდან ერთს – აღმოსავლეთ ნაწილში, პასტოფორიუმის სიახლოვეს გაჭრილს. სხვაგვარი გადაწყვეტა გეხვდება ჩრდილოეთი მინაშენის შემთხვევაში, სადაც თავად ნავის სივრცე საკმაოდ აღემატება სამხრეთით არსებული სადგომისას. აღმოსავლეთით წარმოდგენილი ნალისებური მოხაზულობის აფსიდის გარეშე, ჩრდილოეთი ნავის დანაწევრება სამ, თითქმის რომ თანაბარ ნაწილად, მინაშენისა და ცენტრალური ტაძრის ჩრდილოეთ კედლებზე არსებული, მცირედ შევრილი კედლებით ხორციელდება. ხსენებული, ნავის დამანაწევრებელი კედლები, არც მთლად მკაფიოდ ინაკვეთება, თუმც კი, გარკვეულ ადგილებზე, შეიმჩნევა მათი მოზრდილი ნაშევრები. მნიშვნელოვანია, რომ არსებული ნავის ამდაგვარი დანაწევრება, სტრუქტურულ-გეგმარებითი გადაწყვეტით, სრულად მისდევს ცენტრალური ტაძრის ჩრდილოეთ კედლის გააზრების ლოგიკას. ამ, პირობით ნაწილთაგან ერთი, რომელიც ნავის აღმოსავლეთ მონაკვეთშია მოქცეული, კარის საშუალებით უკავშირდება ჩრდილოეთ პასტოფორიუმს, ხოლო, თავად ამ „მიკრო სათავსს“ ერთი კარი „უდგება“ ჩრდილოეთი მხრიდან, მეორე კი ინტერიერშივეა, ნავის გასწვრივ – დასავლეთით. ჩრდილოეთი მინაშენის სამი ნაწილიდან ცენტრალური, ისეთივე კარით უკავშირდება მესამე, დასავლეთ ნაწილში არსებულ მონაკვეთს, როგორც ეს აღმოსავლეთი სათავის შემთხვევაშია განხორციელებული. ამასთანავე, მნიშვნელოვანია, რომ სწორედ ამ, ცენტრალური ნაწილიდან იხსნება ცენტრალურივე, ტაძრის ჩრდილოეთ კედელში არსებული, ყველაზე განიერი კარი. თავად მინაშენის ჩრდილოეთი კედელი, ამ ნაწილში, დიდად სავარაუდოა, რომ ორი თაღით უნდა ყოფილიყო გახსნილი⁹. ჩრდილოეთი მინაშენის ცენტრალური ნაწილის

8 ეს ერთი შეხედვით უცნაური გადაწყვეტა, რომლის მიხედვითაც დოლოჰოპის შემთხვევაში სამხრეთი ნავის აღმოსავლეთი კიდე სცილდება აღმოსავლეთი ფასადის ერთიან კედელს და, გარკვეული თვალსაზრისით „წამონაზარდის“ სახეს ღებულობს, გეხვდება დაახლოებით ამავე დროის კიდევ ერთ, ანისხატის ბაზილიკაში. ამ შემთხვევაშიც სწორედ სამხრეთი ნავის აღმოსავლეთი მონაკვეთია კედლის ერთიანი სიბრტყიდან წინ წამოსული. ცხადია, არც არსებული მაგალითებით და არც თავად მოცემული მოტივის გააზრებით არ იხსნება ამდაგვარი გადაწყვეტის ფუნქციური აუცილებლობა.

9 ჩრდილოეთი მინაშენის სწორედ ამდაგვარად გადაწყვეტის საფუძველს ორი ნიშნით ვვარაუდობთ და მათ შორისაა თავად ნ. ბახტაძის მიერ ტაძრის გრაფიკული რეკონსტრუქციის მოდელი, რომლის მიხედვითაც ჩრდილოეთი მინაშენის ხსენებული ნაწილი ორი არათანაბარი ზომის თაღით იხსნება. ქართული ბაზილიკური ხუროთმოძღვრების სხვადასხვა გადაწყვეტაზე

მსგავსადაა გადაწყვეტილი უკანასკნელი, დასავლეთით არსებული მონაკვეთი, სადაც გვხვდება ორთაღვლით გახსნილი შემოსასვლელი და ტაძრის ცენტრალურ ნაწილთან მაკავშირებელი ერთი კარი.

მოკლედ, დამატების სახით, შევნიშნავთ რამდენიმე მნიშვნელოვან საკითხს, რომელთა გააზრებაც არსებითია ძველის აღწერითი ნაწილისა და მისი შემორჩენილი ნაშთების სრული სახის წარმოდგენისათვის. ნაგებობის გასუფთავების შემდგომ დაწყებული გათხრით-არქეოლოგიური სამუშაოების პარალელურად მიმდინარეობდა დოლოჯოპის ბაზილიკის შემორჩენილი ნაწილების, სხვადასხვა მონაკვეთზე განთავსებული კედლების გამაგრებითი სამუშაოები, რომლის შედეგადაც ნაგებობის თავდაპირველი სახე მცირედ შეიცვალა (სურ. 6). მეტწილად აქ აღმოსავლეთი სტრუქტურა იგულისხმება, სადაც თავდაპირველი კედლები ამდღებულ იქნა, სხვადასხვა მონაკვეთზე განსხვავებული ზომით და, ამასთანავე, ამოივსო ის მოზრდილი, გამჭოლი, ბზარები, რომლებიც ნაგებობის გასუფთავების შემდგომ გამოჩნდა. მნიშვნელოვანი რღვევა შეინიშნებოდა სამხრეთ-აღმოსავლეთ კუთხეში, სამხრეთი პასტოფორიუმის აღმოსავლეთი კედლის ნაწილში, სადაც ერთი მეტრის სიგანისა და სამ მეტრამდე სიმაღლის კედლის მონაკვეთი ჩამოშლილ მდგომარეობაში იყო (სურ. 7). მოცემული ბზარის ამოვსებით კი შეერთდა სამხრეთი ნაგის აღმოსავლეთი ნაწილიდან უშუალოდ აღმოსავლეთ კედელზე გადაშვებული წყობა. გარდა ამისა, ამდღდა საკურთხევლის აღმოსავლეთი კედელი, უფრო ზუსტად, ის მონაკვეთი, სადაც, დიდი აუცილებლობით აფსიდის სარკმელი უნდა ყოფილიყო განთავსებული, თუმცა, ისიც აღსანიშნავია, რომ სარკმლის აღდგენისგან გამაგრებითი სამუშაოების ჩატარებისას არქიტექტორ-რესტავრატორებმა საგანგებოდ შეიკავეს თავი¹⁰. მნიშვნელოვანი ნგრევა განუცდია ჩრდილოეთი პასტოფორიუმის კედლებს, რომლის ჩრდილო-აღმოსავლეთი კუთხის საკმაოდ მოზრდილი მონაკვეთი იყო ჩამოშლილი, ამასთანავე კი პასტოფორიუმის კედლები, ყოველი მხრიდან, მწყობრიდან იყო გამოსული და მონგრეული. მოცემული ნაწილის აღდგენითი სამუშაოების შედეგადაც, ისევე, როგორც სამხრეთი პასტოფორიუმის ამავე მონაკვეთში, შეერთებულ იქნა აღმოსავლეთი და ჩრდილოეთი კედლების საერთო წყობის შემადგენელი კუთხოვანი მონაკვეთი. გარდა ამისა, ამდღდა ამავე სათავსის კედლები სხვადასხვა სიმაღლეზე – ამდღებულია საკურთხევლის, ნალისებრი მოხაზულობის კედელთა ნაწილებიც.

სხვაგვარ მდგომარეობას ვხვდებით საკუთრივ ტაძრის ინტერიერისა და მისი მომწარგვლელი სამხრეთი, დასავლეთი და ჩრდილოეთი კედლების აღდგენის შემთხვევაში. ინტერიერში შემორჩენილი ბურჯების უმეტესობა მკვეთრად ავლენდა გეგმარებით თავისებურებებს, ნაწილი ამათგან ერთ მეტრზე მეტი სიმაღლითაც კი იყო შემორჩენილი და მოხდა მხოლოდ მცირედი ამდღება მოცემული ბურჯებისა. ასევე მცირედ იქნა შემდღებული მთელი სამხრეთი კედელი და დასავლეთი კედლის მონაკვეთი, უფრო ზუსტად მისი სამხრეთ-დასავლეთი ნაწილი, თუმცა სხვაგვარი მდგომარეობა გვხვდება იმავე დასავლეთი კედლის ჩრდილოეთი მონაკვეთის თუ უშუალოდ ჩრდილოეთი კედლის აღდგენა-გამაგრების შემთხვევაში. დასავლეთი კედლის დიდი ნაწილი, შესასვლელი კარის მთელი მარცხენა კიდე აღდგენილ-ამდღებულია ორი-ორნახევარი მეტრით და რაც შეეხება ჩრდილოეთ კედელს, რომელიც თავისთავადაც საკმაოდ მოზრდილი ნაწილის შემომნახველი აღმოჩნდა, ვრცელ რესტავრირებულ ნაწილებს

დაერდნობითაც წინამდებარე ვარიაცია სრულებით თავისუფლადაა სავარაუდებელი. ჩრდილოეთი, სამხრეთი თუ დასავლეთი კედლების თავდებად გახსნის პრინციპი არც თუ იშვიათ მოვლენას წარმოადგენს, მოცემული ტიპის ქართული ვარიაციების მიხედვით გააზრებისთვის.

10 სარესტავრაციო სამუშაოებს ხელმძღვანელობდა არქიტექტორ-რესტავრატორი მ. გელაშვილი.

მოიცავს. მოცემულ მონაკვეთზე შემორჩენილი იყო შვიდი-რვა მეტრის სიმაღლის და დაახლოებით თხუთმეტი მეტრის სიგრძის ერთიანი კედლის სიბრტყე და მის გაგრძელებაზე, დასავლეთ მხარეს, გაცილებით მომცრო ზომების კედლის შვერილი. რესტავრაცია-გამაგრების შემდგომ კი გაერთიანდა ეს ორი მონაკვეთი და აღდგა მათ შორის, ანუ ჩრდილო-დასავლეთით არსებული კარი. ამდღა ჩრდილო-დასავლეთი კედელი და წარმოიქმნა ერთიანი კედლის წყობა ჩრდილო-დასავლეთიდან მთელი ჩრდილოეთი კედლისა, ჩრდილო-აღმოსავლეთი მონაკვეთის ჩათვლით.

ამდგომარად წარმოგიდგება სამნავიანი ბაზილიკა აღმოსავლეთით, ცენტრალურ ნაეში გახსნილი ნალისებური აფსიდითა და მის აქეთ-იქით არსებული კვადრატს მიახლოებული პასტოფორიუმებით. ტაძრის ცენტრალური სივრცე ხუთი, კვადრატული ბაზისისა და ჯვრული გეგმარების, ბურჯით სამ ნავად ფორმირდება. ჩრდილოეთით და სამხრეთით კი გვხვდება დამატებითი ნაგები, რომელთა აღმოსავლეთი ნაწილები ასევე აფსიდებითაა დასრულებული.

დოლოჭოპის ბაზილიკის „სტილისტურ-ეგოლოგიური“ ანალიზისა და სჯის უმთავრესი ხაზი, ქართული ხუროთმოძღვრების სივრცეში არსებული ე.წ. „დასავლური ბაზილიკების“ ჯგუფის გეგმარებით-სტრუქტურული ხასიათის რაგვარობის და მათი ურთიერთშედარების საფუძველზე გამონაკვეთული მონაცემების რკვევას მოითხოვს. ქართული ხუროთმოძღვრების ადრეულ ხანაში, რომელიც ადრეული შუა საუკუნეებით სახელდება, IV-VII საუკუნეებით განისაზღვრება, გვხვდება „შემოსული“, „ნახესები“ თუ გნებავთ, არა წმინდად ქართული ხუროთმოძღვრების ტრადიციათა საფუძველზე აღმოცენებული, ნაგებობათა გარკვეული ჯგუფი. სხვადასხვა სახელდებითა და განმარტებით, თუმც კი „ერთგვაროვან“ გააზრებაში მოქცეული. მრავალსაუკუნოვანი ქართული ტაძართმშენებლობის ისტორიის გამოკვლევათა საფუძველზე, სადღეისოდ, დაბეჯითებითაა შესაძლებელი რწმუნება იმისა, რომ ნაგებობათა ეს, არც თუ მცირერიცხოვანი, ნაწილი, რომელთა სრული რაოდენობა დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზეა დაფიქსირებული, დაბეჯითებით „იმპორტირებულ“ მოვლენად მივიღოთ¹¹.

გეგმარებით-სტრუქტურული ანალიზის ფარგლებში ერთმანეთის გვერდით წარმოდგენილი და შესადარებლად მოხმობილი, დოლოჭოპის „საპირწონედ“ დადებული, IV-V საუკუნეების სხვადასხვა პერიოდით განსაზღვრული ბიჭვინტის, ნოქალაქევის, სეფეთის, ციხისძირისა თუ VI საუკუნით დათარიღებული ალაჰაძეს, განთიადის, ვაშნარისა და ნოქალაქევის ორმოცმოდწამეთას ძეგლთა შედარებითი გამოკვლევის საფუძველზე შესაძლებელია თავად დოლოჭოპის შემორჩენილი ნაშთის „ტიპოლოგიურ-წარმომავლობითი“ ხასიათის რამდენიმე ნიშნულის მკაფიოდ წარმოდგენა.

11 მხედველობაშია მისაღები, რომ დასავლეთ საქართველოს ურთიერთმიმართების შედეგად „ბიზანტიურ სამყაროსთან“ ჩნდება პირწმინდად იმპორტირებული არქიტექტურული ელემენტები და მთლიანად გააზრებული არქიტექტურული ნაგებობები, რომელთა რიგსაც ასევე განეკუთვნება ნოქალაქევისა და ბიჭვინტის ტაძრები. ამასთან დაკავშირებით დ. თუმანიშვილი წერს: „თუ მაინცა და მაინც, დაუმატოთ ორი დასავლეთქართული ნაეკლესიარი – ბიჭვინტისა და ნოქალაქევისა – მარტივი, ცალნავიანი, ხით გადახურული შენობა, რომელიც მიგვანიშნებს, რომ პირდაპირი რომაულ-ბერძნული გავლენის ქვეშ მყოფმა ჩვენი ქვეყნის ამ ნაწილმა V ს-მდე დიდად საგულისხმო საეკლესიო აღმშენებლობა არ იცის, ხოლო რაც არის – პირდაპირაა გარედან შემოტანილი.“ დ. თუმანიშვილი, გზაჯვარედინზე, თბ., 2008, გვ. 152; ნ. ჯაბუა საუბრობს რა სამნავიანი ბაზილიკების სწორედ ამ ადრეული ეტაპის განმასხვავებელ ნიშნებზე აღმოსავლეთ და დასავლეთ საქართველოს შორის ასკვნის: „დასავლეთ საქართველოში ბაზილიკებში ე.წ. ოპუს მისტუმ წყობის, შვერილი აფსიდის, ნართექსის, ინტერიერის მორთულობის მრავალფეროვანი საშუალებების, კლასიკური კაპიტელის გამოყენება ბიზანტიური არქიტექტურის გავლენაზე მიუთითებს.“ ნ. ჯაბუა, სამნავიანი ბაზილიკის არქიტექტურული ტიპი საქართველოში, თბ., 2009, გვ. 135.

აღნიშნულისაებრ, ქართული ტაძართმშენებლობის ადრეულ ეტაპზე, დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე, რომელიც დროის გარკვეულ მონაკვეთებში ბიზანტიის იმპერიის შემადგენლობაში შედიოდა, გვხვდება ბიზანტიურივე მშენებლობის საკმაოდ ფართო არეალი¹². აქვე მოკლედია აღსანიშნავი, რომ გარდა ქრისტიანული ხუროთმოძღვრების ძეგლებისა, რომლის ანალიზიც ჩვენი საკვლევი თემისათვის ერთ უარსებითეს მიმართულებას წარმოადგენს, ამავე ტერიტორიაზე წარმოდგენილია ქალაქები, ციხე-ქალაქები, საპორტო ნაგებობები და სხვა საერო დანიშნულების ძეგლები, რომლებიც ჩვენ მიერ ხსენებული, სრულებით ერთმნიშვნელოვანი, ბიზანტიურივე გავლენებით ხასიათდება. ეს გარემოება კი ეკონომიკურ-პოლიტიკური კავშირების სიმყარე-სიმჭიდროვის არსებობის გარდა ცხადყოფს, რომ დასავლეთ საქართველოსა და ბიზანტიის იმპერიას შორის მნიშვნელოვანია კულტურის სფეროში მიმდინარე, გარკვეული თვალსაზრისით, „ასიმილაციის“ პროცესის წილიც. ამგვარი ვითარების მადასტურებელი, ერთი ნიშანთაგანი, დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე გაშლილი ქრისტიანული ხუროთმოძღვრების ადრეული პერიოდის აღმშენებლობის სფეროში მიმდინარე პროცესებია.

ქართული და ბიზანტიური ხუროთმოძღვრების ყოველგვარ საერთო ნიშანთა შესახებ მსჯელობასა თუ რაიმეგვარი პრობლემის განხილვას, ქართული ხელოვნების ისტორიის ფარგლებში ღრმა წინაპირობები მოეპოვება, რომელთა შესახებაც დამატებით მსჯელობას ადარ მოეყვებით. აღნიშნავთ კი რამდენიმე, მნიშვნელოვან წინამძღვარს, როგორც ერთგვარ, საფუძველს ქართული ტაძართმშენებლობის ისტორიაში ბიზანტიური მშენებლობის „კანონზომიერებათა“ არსებობის მეტ-ნაკლებობის საკითხთა დასადგენად. თუკი მართლაცდა აღმოსავლეთ საქართველოში, ბაზილიკური ნაგებობების გარკვეული რაოდენობა აშკარად ბიზანტიური მშენებლობის კვალის მატარებელია და ეს მოცემულობა დასაშვებია, ცხადია, რომ უპირველესად ამ ძეგლთა შედარებითი ანალიზი თავად დასავლეთ საქართველოში, დადასტურებულად ბიზანტიური მშენებლობის შემორჩენილ ხუროთმოძღვრულ ნაგებობებთან კავშირში უნდა განხორციელდეს – ამასთანავე კი, ერთი, არცთუ დიდი ქვეყნის ორ ნაწილში შემონახული ქრისტიანული ნაგებობები, რომლებიც საფუძველად კონკრეტულად ბიზანტიური მშენებლობის კანონზომიერებებს ატარებს, ცხადია, საერთო ნიშნებსაც მრავლად უნდა ათვალსაჩინოებდეს, კიდევ ვიმეორებთ, იმ მტკიცებისდა გათვალისწინებით, რომ აღმოსავლეთ საქართველოს ბაზილიკურ მშენებლობაში შეინიშნება, რამ გამოკვეთილად ბიზანტიური ხუროთმოძღვრებიდან ასლის დონეზე შემოსული, გადაუმუშავებელი არქიტექტურული მოტივი ან თავად ხუროთმოძღვრული ტიპი.

დასავლეთ საქართველოს ბაზილიკებში ნახევარწრიული მოყვანილობის აფსიდი, ბურჯთა რამდენიმე წყვილით სამ ნავად დაყოფილ-განცალკევებული სივრცე და ტაძრის ყოველ მხარეს, გარდა აღმოსავლეთისა, მოწყობილი შესასვლელები, ხშირად ერთი მხრით რამდენიმეც კი – ის სახასიათო ნიშან-მოცემულობებია, რომლებიც ხსენებულ „ბიზანტიურ ტიპთან“ მიმართებით ერთმნიშვნელოვან კავშირს გვიცხადებს – ამავდროულად კი, დიდწილად სხვაობს აღმოსავლეთქართული ბაზილიკური მშენებლობისგან. თუმცა ერთმანეთისადმი ესოდენ მსგავსი, თითქოს ერთი მოდელის მიხედვით ნაგები, ბაზილიკების რიგშიც კი შეინიშნება მცირედი სხვაობა. ჩვენი ხედვით, აქ ორი ჯგუფის გამოყოფაა შესაძლებელი, რომელთაგან პირველს

12 В. Леквинадзе, О постройках Юстиниана в западной Грузии. Византийский временник, 34 (1974), გვ. 169-186; L. Khrouchkova, Les édifices paléochrétiens en Transcaucasie occidentale. Byzantion, 59 (1989), გვ. 88-125; A. Plontke-Lüning, Frühchristliche Architektur in Kaukasien, Wien, 2007; I. Mania and N. Natsvlishvili, Littoral Fortifications in South-West Georgia. Medieval Ports in North Aegean and the Black Sea: Links to the Maritime Routes of East, Proceedings of the International Symposium, Thessalonika. 4-6. 12. 2013, Thessalonika. 2013, გვ. 276-287.

ნოქალაქევის, ვაშნარისა და ნოქალაქევის ორმოცმოწამეთას (ნახ. 2-4) ნაგებობები შეიძლება მივაკუთვნოთ, ხოლო, მეორეს ბიჭვინტის, ციხისძირის, ალაჰაძესა და განთიადის შემორჩენილი ნაგებობები (ნახ. 5-8). არსებითად მოცემულ ორ ჯგუფს შორის სხვაობა, თითქოს, არც მთლად ძირეული უნდა იყოს, მაგრამ მაინც უნდა აღინიშნოს, რომ პირველი ჯგუფისაგან განსხვავებით, რომელიც შეიძლება ითქვას შედარებით მარტივი გეგმარებისაა – მეორე ჯგუფს დასავლეთი ნაწილის განსხვავებული გააზრება და გადაწყვეტა გამოარჩევს. ჩვენი მსჯელობა მეტწილად დასავლეთი მხრით წარმოდგენილ განივი ღერძის არსებობის სხვადასხვაგვარ გადაწყვეტას შეეხება, რომელიც ბიჭვინტის, ციხისძირის, ალაჰაძისა და განთიადის შემთხვევაში ნართექსად ყალიბდება, ხოლო ნოქალაქევის, ვაშნარისა და ნოქალაქევის ორმოცმოწამეთას ბაზილიკათა მაგალითზე, დასავლეთის მოცემული განივი მკლავი გვერდით ნაგებს უერთდება და ცენტრალური ნაგის ირგვლივ გარშემოსავლელს წარმოქმნის.

დასავლეთ და აღმოსავლეთ საქართველოს ხუროთმოძღვრების განვითარებასთან კავშირში კიდევ ერთი, შედარებით თეორიული ხასიათის, პრობლემა იკვეთება, რომელიც ერთმნიშვნელოვან კავშირშია აღმოსავლეთქრისტიანული ხუროთმოძღვრების პირდაპირ თუ არაპირდაპირ გავლენებთან. დასავლეთ საქართველოს შუასაუკუნოვანი არქიტექტურის ადრეული ეტაპის მემკვიდრეობის ინდივიდუალური განვითარების შესახებ მსჯელობა რომ ვერასგზით მოხერხდება, უკვე შევნიშნეთ. აქვე კი ისიც უნდა ითქვას, რომ სრულებით სხვაგვარი სიტუაციაა აღმოსავლეთ საქართველოს ქრისტიანული ტაძართმშენებლობის ისტორიის შემთხვევაში, სადაც, ვფიქრობთ, ნათლად იკვეთება სხვადასხვა ტიპისა თუ განვითარების განსხვავებული ფაზის, ეტაპისა თუ, საერთოდ, ევოლუციის არსებობა, რაც სამშენებლო ტექნიკისა და საქმის გამართულ ცოდნასაც გულისხმობს – სტილისტურ ჩამოყალიბებულობასთან ერთად. ამრიგად კი, როდესაც მსჯელობა შეეხება ქართულ ხუროთმოძღვრებაში აღმოსავლეთქრისტიანული ტაძართმშენებლობის გავლენებს, ერთდრულად უნდა იქნეს განხილული, როგორც დასავლეთ ისე აღმოსავლეთქართულ საეკლესიო ნაგებობათა ტიპოლოგიური სახესხვაობები და ინდივიდუალურ განვითარებათა ფაზები.

გეგმარებით-კონსტრუქციული შედარებითი გამორკვევის მიმართულებით არსებითი მნიშვნელობის მატარებელი შეიძლება შეიქნეს დოლოჯოპის ბაზილიკის ის საერთო და მსხვაობარი ნიშან-მახასიათებლები, რომლებიც ადრეული ქართული ტაძართმშენებლობის კონკრეტულ ეტაპზე, V საუკუნის მანძილზე არსებული მშენებლობის მაგალითზე იკვეთება. სხენებუმი დროითი მონაკვეთის ფარგლებში აგებული ბაზილიკური ნაგებობებიდან, ჩვენი ფიქრით, გამორჩეულად სახასიათო მანიშნებს შეიძლება ათვალსაჩინოებდეს სრულად მდგომი, თუმც კი სახეცვლილი, ბოლნისის სიონისა¹³ და სანახევროდლა არც კი შემორჩენილი, ვაჩნაძიანის ბაზილიკის¹⁴

13 რა არის გადანაკეთები გ. Чубинашвили, Болниси, Тბ., 1940; რ. გვერდწითელი, ბოლნისის სიონის ძეგლის გახსნის ანგარიში. ძეგლის მეგობარი, 15, 1969, გვ. 59-62; P. Гвердцители, Некоторые характерные черты грузинских базилик V-VI вв. в свете новых данных. IV международный симпозиум по грузинскому искусству, Тб., 1983.

14 ვაჩნაძიანის სამნავიანი ბაზილიკის, რომელსაც სამხრეთიდან და ჩრდილოეთიდან, სავარაუდოდ მთელ სიგრძეზე, ეკვროდა მინაშენები, გეგმარებითი სტრუქტურებიდან და კონსტრუქციული ელემენტებიდან მხოლოდღა მცირე, აღმოსავლეთი ნაწილია შემორჩენილი. ნაგებობის დასავლეთი მკლავი და ამავე ნაწილის საძირკველი სრულებითაა მოშლილი, ხოლო შემორჩენილი აღმოსავლეთი არიდან, მეტ-ნაკლებად მკვეთრად, იკითხება ბაზილიკის შუა წელი და თითქმის სრულად კი აღმოსავლეთი ნაწილი. გ. Чубинашвили, Архитектура Кахетии, Тб., 1959, გვ. 181-184; თ. დვალის, ეველაწმინდის მონასტერი, საქართველოს ძეგლთა აღწერილობა, II ტომი, გვ. 214-215; ნ. არონიშიძე, ვაჩნაძიანის მონასტრის ძველი ტაძრის დათარიღებისთვის. საქართველოს სიძველენი, 18. 2015, გვ. 298-319.

გეგმარებით-კონსტრუქციულ გადაწყვეტათა რაგვარობა. არქეოლოგიურ დონეებზე „მონარჩენ“ ძველ, „გორგასლისეულ“, სვეტიცხოველსა და ასევე ძველ სამთავროს ბაზილიკაზე მსჯელობა გეგმარებითი ნიშნის ამა თუ იმ მახასიათებელთა შესახებ, თითქოს მაინც შესაძლებელი უნდა იყოს. ამგვარად, V საუკუნის, ჩვენგან მონიშნული, პირობითად პირველი ჯგუფიდან წარმოდგენილი ეს ოთხი ნაგებობა, ვფიქრობთ, რომ გარკვეულ საფუძველს შეუქმნის დოლოჭოპის ბაზილიკის დათარიღების საკითხთან არსებულ, რამდენადმე რთულ მოცემულობასა და ეგებ, გამოჰკვეთს კიდევაც, მისი ტიპოლოგიურ-წარმომავლობითი სახის რამდენიმე, ძირეულ საკითხს.

V საუკუნის ბოლო მეოთხედის¹⁵ (478-493) ბოლნისის სიონის (ნახ. 9) სამნავიანი ბაზილიკის სტრუქტურული და გეგმარებით-კონსტრუქციული გააზრება, მნიშვნელოვნად თანხვედრა დოლოჭოპის სამნავიანი ბაზილიკის გააზრების ძირეულ ნიშან-მახასიათებლებს. ჯვრული გეგმარების მქონე, ხუთი წყვილი ბურჯით ურთიერთისგან გამიჯნული სამი ნავი, რომელთაგან ცენტრალური სიგანით ორჯერ აღემატება გვერდითებს და აღმოსავლეთი მხრით აფსიდიტაა განსრულებული, ის „საერთობაა“, რომელიც საფუძვლად უდევს ორივე ამ ძეგლთაგანს. სახასიათო ასევე ჩრდილოეთი და სამხრეთი არეების, ტაძრის მთელ სიგრძეზე, მინაშენებით გამართვის თანხვედრა. ისევე, როგორც ბოლნისის სიონის ცენტრალური, სამნავიანი, ბაზილიკა ითავსებს ჩრდილო-სამხრეთი მინაშენების სტრუქტურას, რომელთაგან ორივე ფრთა ცენტრალურს ორ-ორი კართ უკავშირდება და თავის მხრივ კი ეს ფრთები აფსიდებით სრულდება – ასევე დოლოჭოპის ბაზილიკის ამავე სათავსების არსებობა და გამართვის მეტ-ნაკლები სიახლოვე, „საცნობს ხდის“ მათ შორის საერთო ნიშანთა არსებობას. თუმცა უმნიშვნელოვანესია და არსებითთაგანი, გეგმარებითი თვალსაზრისითაც კი, იმ მსხვაობარ მანიშნთა სიუხვეცა და თავისთავადი მნიშვნელობაც, რომლებიც ამ ნაგებობათა შედარებისას მკვეთრი თვალსაჩინოებით წარმოგვიდგება. მრავალთა შორის ასეთია, თუნდაც, ბაზილიკათა აღმოსავლეთი მონაკვეთის გააზრება, სადაც ბოლნისის სიონის ნახევარწრიული შეკრული აფსიდისა და არ-არსებულ პასტოფორიუმებისაგან განსხვავებით, დოლოჭოპში მოცემულია, ტაძრის სწორკუთხედში ჩაწერილი, ნაღისებრი მოყვანილობის აფსიდი, რომლის ჩრდილოეთი და სამხრეთი მხრით წარმოდგენილი პასტოფორიუმების, საკმაოდ ვრცელი და გამართული, სადგომებია წარმოდგენილი. ტაძართა ცენტრალური სივრცის გადაწყვეტის თავისებურებისა თუ საზოგადო ნიშნების ურთიერთთანხვედრის მიუხედავად, იმავე ცენტრალური ტაძრის სამი ნავის თანაარსებობის გააზრებაში მნიშვნელოვანი სახესხვაობები შეინიშნება. სამნავიანი ბაზილიკის ცენტრალური ნავი, ორივე ტაძრის გააზრების შემთხვევაში, ორჯერ აღემატება გვერდით ნავთა სიგანეს, აქვე კი, ნავთა გამმიჯნავი ბურჯების ხუთი წყვილი და მათი გეგმარებითი პროფილირება სრულად თანხვედრენილია. ბოლნისის სიონის შემთხვევაში ჯვრული გეგმარების ნავთგამყოფი

15 რამდენიმე ათეული წელია, რაც სამეცნიერო სივრცეში გაქვრდა და მეტად სადაოდ შეიქმნა ბოლნისის სიონის დათარიღების განსხვავებული ვერსია. ბოლნისის სიონის სადღესოდ არსებული და საყოველთაოდ მიღებული დათარიღება V საუკუნის ბოლო მეოთხედით გ. ჩუბინაშვილს ეკუთვნის (Г. Чубинашвили, Болниса, Тб., 1940). ბოლნისის ბაზილიკის ერთი საუკუნით ადრე, შესაბამისად IV საუკუნის ბოლო მეოთხედით, დათარიღების მიზეზი, მეტწილად, ტაძრის ეპიკრაფიკულმა მონაცემებმა და მათმა განსხვავებულმა წაკითხვამ წარმოქმნა (С. С. Какабадзе, Строительная надпись болнисского сиона. მაცნე, 3, 1984, გვ. 90-99; ბ. მჭედლიშვილი, ბოლნისის სიონის დათარიღებისთვის, მაცნე, 3, 1984, გვ. 100-114). ბოლნისის სიონის სამნავიანი ბაზილიკის ს. კაკაბაძისა და ბ. მჭედლიშვილის მიერ შემოთავაზებული დათარიღება სამეცნიერო სივრცეში არ იქნა გაზიარებული (ნ. ლომოური, ნ. ანდლუაძე, დ. თუმანიშვილი, თ. საყვარელიძე, ბოლნისის სიონის საკითხისთვის. მაცნე, 3, 1984, გვ. 115-141).

ბურჯების წყვილი, შეიძლება ითქვას, რომ არსებითად და სავსებით „ფუნქციონირებს“ მნიშვნელობისაა, განსხვავებით დოლოტოპის სამნავიანი ბაზილიკის ამავე კვეთილობის ბურჯთა თითქოსდა „ნახევრადფუნქციური“ გადაწყვეტისგან¹⁷.

მიუხედავად ცენტრალური ტაძრის სამხრეთითა თუ ჩრდილოეთით არსებულ მინაშენების დაფიქსირებისა ბოლნისის სიონსა და დოლოტოპის ბაზილიკის შემთხვევაში, არსებითია სხვაობა თავად „ნავების“ გადაწყვეტათა რავარობში. სამხრეთი არე, როგორც აღწერისას შევნიშნეთ, დოლოტოპის შემორჩენილი ნაგებობისა და სადღეისოდ არქეოლოგიური გათხრების შედეგად დაფიქსირებული მონაცემებით, დაუნაწევრებელია – ერთიანი გრძივი ღერძი აღმოსავლეთით ნახევარწრიული აფსიდით სრულდება, ხოლო მაკავშირებელი ღიობები ნავის დასავლეთ კედელსა და სამხრეთ-აღმოსავლეთ ნაწილში გვხვდება. ამავე სათავესი გააზრების სტრუქტურა კი ბოლნისის შემთხვევაში არსებითად განსხვავებულია, რადგან სამხრეთ-აღმოსავლეთი არე მცირე სათავეს, ბაპტისტერიუმს, ეთმობა. სანათლავის დამოუკიდებელი სათავეს სამხრეთი მინაშენის ნახევარს იკავებს და შესასვლელიც მხოლოდღა ინტერიერის მხრით ჩნდება. ნავის დარჩენილი, დასავლეთი, ნაწილი კი მცირე „გალერეის“ ფუნქციას ასრულებს და გარედან ერთ პროფილირებულ (T-ს ფორმის) ბურჯზე გამართული, ორი თაღით იხსნება. თითქოს უფრო მნიშვნელოვან „მიმსგავსებასთან“ შეიძლება გვექნდეს საქმე მოცემული ორი ტაძრის ჩრდილოეთი მინაშენების შედარების პირობაში, სადაც ბოლნისის სიონის თაღებით გახსნილი, ერთიანად გრძელი და ცალკეული სათავეებით მკვეთრად დაუნაწევრებელი „ნავი“ აღმოსავლეთით აფსიდითაა განსრულებული. თუმცაღა არც იმ, თუ შეიძლება ითქვას ამგვარად, „შინაგანი ლოგიკის“ უკუგდება მოხერხდება, რომლის საფუძველზეც იკვეთება დოლოტოპის ბაზილიკის ზოგადად და კონკრეტულად კი მისი ჩრდილოეთი სათავესი ბოლნისისაგან განსხვავებული ნიშნები. ბოლნისის სიონის არსებული სათავესი გადაწყვეტა შედარებით „მარტივი“ გააზრებით შეიძლება დახასიათდეს. ხუთ წყვილ, პროფილირებულ (T-ს ფორმის) ბურჯზე გადაშავალი ექვსი თაღი, მალთშორისი, მეტ-ნაკლებად, თანაბარი დაცილებით, სრულად გახსნილი გალერეის სახეს ღებულობს, რომლის მხატვრულ-ფუნქციურ მასრულებლად აღმოსავლეთით აფსიდია წარმოდგენილი. თავისთავად კი, ჩრდილოეთის მოცემული „გალერეა“ ორი კარით უკავშირდება, ცენტრალურ, სამნავიან ბაზილიკას. დოლოტოპის ტაძრის

16 ბოლნისის სიონის სამნავიანი ბაზილიკის შიდა სტრუქტურის, სამი ნავის ურთიერთისაგან გამიჯვნის, ერთგვარ, საშუალებად მოხმობილი, ჯვრული გეგმარების მქონე ბურჯების ყოველი წახნაგი თაღითაა დაგვირგვინებული. გრძივ, დასავლეთ-აღმოსავლეთ ღერძზე წარმოდგენილია ნავთგამმიჯნავ ბურჯებზე გამართული ერთიანი თაღები – ამავე ბურჯების ჯვართა გვერდითი მკლავები კი ტაძრის სამხრეთი და ჩრდილოეთი კედლებს პილასტრებზე გარდაშავალ თაღებს წარმოქმნის, რაც „გამართლებულს“ ხდის, ჩვენ მიერ უკვე ხსენებულ, ფუნქციურობას ბურჯთა ჯვრული გეგმარებისა.

17 დოლოტოპის ბაზილიკის, სადღეისოდ შემორჩენილ, გეგმარებით-კონსტრუქციულ ნაწილთა შორის არ შეინიშნება, ჯვრული გეგმარების, ნავთგამყოფი ბურჯებიდან ჩრდილო-სამხრეთ კედლებზე გადაშავალი თაღები, მეტადრე, მხედველობაში გვაქვს ცენტრალური ბაზილიკის ჩრდილოეთ და სამხრეთ კედლებზე თაღთა „დამყრდენი“ პილასტრები და მათი კვადის დაუფიქსირებლობა. ნ. ბახტაძის მოსაზრებით, ჯვრული ბურჯების მხოლოდღა დასავლეთ-აღმოსავლეთი ღერძი შეიძლებაოდა ყოფილიყო თაღებით გამართული, რადგანაც ხსენებული პილასტრების კვალი არ იპოვება. ვფიქრობთ, დაშვების დონეზე განხილულ უნდა იქნეს შესაძლებლობა ჯვრულ ბურჯთა განივი შვერილობების მცირე, კამარის დონეზე გამოყვანილი, თაღების არსებობა. ბაზილიკური ნაგებობის გვერდით ნაგებში კამაროვანი გადახურვის სტრუქტურის პარალელურად გვხვდება, პილასტრების გარეშე, სწორედ იმპოსტზე დაყრდნობილი კამარის დამჭერი თაღები. ამდაგვარი გადაწყვეტის მაგალითს ვხვდებით თუნდაც VI ს-ის კონდოლის ბაზილიკაში.

ჩრდილოეთით არსებული იმავე სათავის შესაძლო რეკონსტრუირებით თუ უკვე არქეოლოგიური გათხრების შედეგად გახსნილი გეგმის მიხედვით, შესაძლებელია მსჯელობა მინაშენის დანაწევრებულობის შესახებ. ჩვენ მიერ უკვე ხსენებული დანაყოფების მიხედვით, წინამდებარე „გაღერვა“ სამი, ორი კარით ურთიერთდაკავშირებული, ნაწილისაგან შედგება, რომელთაგან აღმოსავლეთისა ნაღისებრი აფსიდითაა დაბოლოებული და მოზრდილი ღიობით უკავშირდება პასტოფორიუმს, ხოლო ამავე აღმოსავლეთ ნაწილს ჩრდილოეთით დამოუკიდებელი შესასვლელი კარი აქვს მოწყობილი. სამი ნაწილიდან, წინამდებარე, აღმოსავლეთი აფსიდოვანი სათავისი გარდა, ცენტრალური და დასავლეთი მონაკვეთები გარედან ორთაღვლით უნდა ყოფილიყო გახსნილი და ცენტრალურ ტაძარს კი თითო კარით დაკავშირებული, რაც, როგორც ვხედავთ, სრულებით სხვაობს ბოლნისის სიონის ჩრდილოეთი მინაშენის ხსენებული გადაწყვეტისგან. ხაზგასმითაა აღსანიშნავი, რომ ბოლნისის სიონის, ამჟამად არსებულ, დასავლეთ კედელში მოცემული, ტაძრის ცენტრალურ ნაწილში შემავალი კარი გვიანი, XVII საუკუნის აღდგენითი სამუშაოების შედეგია¹⁸, განსხვავებით დოლოჯოპის ამავე ნაწილში წარმოდგენილი საკმაოდ მოზრდილი შესასვლელი კარისგან, რომელიც უთუოდ ძველთაგანივე მოჩანს.

განსხვავებათა შესახებ აღსანიშნავია, რომ ბოლნელი ოსტატის „მხატვრულ-კონსტრუქციული“ თვალსაზრისით შედარებით რთული ხასიათის გააზრების პირისპირ წარმოდგენილია დოლოჯოპის მაშენებლის გართულებული სახის მქონე „გეგმარებით-ფუნქციური“ ნაწილი ბაზილიკისა. ბოლნისის სიონის, წმინდად ხუროთმოძღვრული აზრითა თუ ხედვით, განხილვის შედეგად თვალსაჩინოვდება, ერთი მხრივ, ნაგებობის კონსტრუქციული ელემენტების მკვეთრად ჩამონაკეთულ-ჩამოყალიბებული სახე, რისი თავდაპირველი მაგალითიც შესაძლოა, სწორედ რომ ხსენებული, ჯვრული გეგმარების ბურჯები და მათზე ყოველი მხრით გამართული თაღები იყოს, ხოლო, მეორე მხრივ, ვხვდებით ბაზილიკის მხატვრულ-ესთეტიკური გადაწყვეტა-გააზრების მნიშვნელოვან მცდელობას. კონსტრუქციულ ნაწილთა ერთგვარი გართულების, ცხადია დოლოჯოპის ბაზილიკის არსებულ ნაშთთან შედარებით – მანიშნს წარმოადგენდეს ეგება მინაშენის სამხრეთ ნაწილში არსებული „კერძო“ სათავისი, ბაპტისტერიუმში მისივ გადაწყვეტის რაგვარობით და, ამასთანავე, ორივე გაღერვის გარეთკენ გამხსნელ თაღთა ბურჯების გააზრების თავისებურებაც, როდესაც პროფილირებულ (T-ს ფორმის) ბურჯთა შიდა შევრილობაზე კვლავაც გამართულია ცენტრალური ტაძრის კედლებზე გადამავალი და პილასტრს მოყოლებული თაღები. დოლოჯოპის ბაზილიკის კონსტრუქციულ ელემენტთა სადღეისოდ არსებულ თუ სავარაუდებელ ნაწილთა გააზრება გვიჩვენებს, რომ ბოლნისის სიონისათვის სახასიათო, ზემოთ ხსენებული, ელემენტები უცხო უნდა ყოფილიყო ამ უკანასკნელისათვის. არსებითი მნიშვნელობისა შეიძლება გამოდგეს ტაძართა მხატვრულ-სტილისტური ნიშნით შედარებითი ანალიზის შედეგები, სადაც იმავე ბოლნელი მაშენებლის გონებასა თუ თვალს არც ფასად-ინტერიერის მხატვრული „გაფორმება“ გამორჩენია. რელიეფური გამოსახულებებით გაწყობილი, ინტერიერის, ცალკეული ფასადებისა თუ „კერძო“ სადგომების, ანალიზიც ნათელყოფს ორ ხუროთმოძღვრულ ნაგებობას შორის არსებულ მიდგომათა სახესხვაობის მასშტაბს, მაშინ, როდესაც დოლოჯოპის ტაძრის არც შემორჩენილ და არც მიდამო ტერიტორიაზე მიკვლეული ნაგებობის ნაწილთა შორის არ აღმოჩენილა არათუ რელიეფური – მცირედ პროფილირებული და ამდაგვარად გაფორმებული სარკმელთა თავსართი ნაწილებიც კი.

18 Г. Чубинашвили, Болниси, Тб., 1940; რ. გვერდწითელი, დასახ. ნაშრომი; ვ. ბერიძე, ძველი ქართული ხუროთმოძღვრება, თბ., 1974, გვ. 23-25, 88-90.

კონსტრუქციული გააზრებისა და გადაწყვეტის თუ მხატვრულ-სტილისტური გაფორმება-გამართვის საკითხის კუთხით განხილულ ორ ნაგებობას, მათი გეგმარებით-ფუნქციური მნიშვნელობის წინააღმდეგობის მეტ-ნაკლებობის საკითხიც უნდა დაერთოს, სადაც უკვე აშკარავდება დოლოტოპის ბაზილიკისათვის სახასიათო გეგმარებით-ფუნქციური გართულების რამდენიმე მნიშვნელოვანი ასპექტი. პირველთაგან აღსანიშნავი, რაღა თქმა უნდა, თავად ტაძრის აღმოსავლეთი ნაწილის, საკურთხეველის მოწყობის სტრუქტურა და მათი ურთიერთშედარებაა – აქ კი, სრულებით ერთმნიშვნელოვან და ფუნქციური თუ გეგმარებითი თვალსაზრისით ნათლად განსხვავებულ მოცემულობებთან გვაქვს საქმე. ერთია, როდესაც ბოლნისის სიონის ნახევარწრიული, შვერილი და ნალისებრი აფსიდით დოლოტოპის ტაძრის შემთხვევაში მართკუთხედშია მოქცეული და მისი მოყვანილობაც ნალისებრ ვარიაციას გვთავაზობს, ხოლო, მეორე და ამდაგვარადვე მნიშვნელოვანი – პასტოფორიუმების სადგომები, რომლებიც დოლოტოპის ბაზილიკის სტრუქტურის ერთიანობის განუყოფელი ნაწილია და არ გვხვდება ბოლნისის სიონში. გეგმარებით-ფუნქციური სახესხვაობების თვალსაზრისით მნიშვნელოვანია ბაზილიკათა განაპირა, ჩრდილო-სამხრეთით არსებული მინაშენების გადაწყვეტისა და გააზრების რაგვარობა. თუკი, ბოლნისის სიონის მაშენებლის მიერ ხსენებული „ნაგები“ ფუნქციურად გააზრებულია, როგორც სტოა-გალერეები, უკვე დოლოტოპში იკვეთება არსებული მინაშენებისათვის დამატებითი ფუნქციური მნიშვნელობის მინიჭების აშკარა ნიშნები. ასე, მაგალითად, დოლოტოპის ბაზილიკის ჩრდილოეთი ფრთა, რომელიც ბოლნისის სიონისგან განსხვავებით დანაწევრებულია სამ, თითქმის თანაბარ, ნაწილად, აღმოსავლეთით ქმნის დასრულებული ფუნქციური მნიშვნელობის დამოუკიდებელ სადგომს ორმხრივი შესასვლელით, პასტოფორიუმთან მაკავშირებელი კართა და ნალისებრი მოყვანილობის აფსიდით. ჩრდილოეთი მინაშენის დანაწევრებულობის შემდგომ სხვაგვარად წარმოგვიდგება სამხრეთით არსებული ერთიანი და დაუნაწევრებელი სივრცე. წინამდებარე მინაშენი, რომლის აღმოსავლეთი ნაწილიც ნახევარწრიული აფსიდით ბოლოვდება, ორი კართი უკავშირდება ცენტრალურ, სამნავიან ბაზილიკას და ასეთივე შესასვლელი ღიობებია წარმოდგენილი მის სამხრეთ და დასავლეთ ნაწილებში. სადღეისოდ ძნელად თუა წარმოსადგენი ამ მინაშენთა კონკრეტული ფუნქციური დატვირთვის მნიშვნელობა, თუმცა ის გარემოება, რომ მოცემულ მინაშენთა სიგანე, აფსიდთა მოყვანილობა, შესასვლელ და ცენტრალურ სივრცესთან მაკავშირებელ კართა რაოდენობა თუ თავად სადგომთა დანაწევრება-დაუნაწევრებლობა სხვადასხვაგვარადაა გადაწყვეტილი, ვფიქრობთ, მათი განსხვავებული ფუნქციური მნიშვნელობითდა უნდა იყოს განპირობებული და სამომავლოდ ამდაგვარადვე ახსნილიც. სწორედ რომ ფუნქციური თვალსაზრისით იმდაგვარად ჩამოყალიბებულ და ჩამოქნილ სამნავიან ბაზილიკას, როგორც დოლოტოპის შემთხვევაში წარმოგვიდგება, ნაკლებად სავარაუდოა დართვოდა გვერდითი მინაშენები მხოლოდღა მხატვრულ-ესთეტიკური, თუ გნებავთ კონსტრუქციული ნიშნით. აქვე, სრულებით უკუგდებულ უნდა იქნას ის მოსაზრებაც, რომ, შესაძლოა, სამნავიანი ბაზილიკისთვის მინაშენების გამართვა, რაიმე ანალოგიის მიხედვით მშენებლობის მიზეზს თუ ყოველგვარი გააზრების გარეშე გადმოღებას გამოეწვია, ისევე და ისევე დოლოტოპის ბაზილიკის ნათლად გააზრებული გეგმარების, კონსტრუქციულ თუ ფუნქციურ გადაწყვეტათა თავისთავადობის გათვალისწინებით.

შედარებითი ანალიზის წინამდებარეში, უკვე ხსენებული, ვანნაძიანის სამნავიანი ბაზილიკისა და დოლოტოპის არსებული ნაშთის შეთანადებისას მხოლოდღა აღმოსავლეთი სტრუქტურისათვისაა თვალის მიდევნება შესაძლებელი. რაც შეეხება ვანნაძიანის ბაზილიკის უშუალოდ არქიტექტურული ნაწილის მდგომარეობას, კვ-

ლავაც უნდა ითქვას, რომ ამჟამად ტაძრის მხოლოდ აღმოსავლეთი ნაწილია დაზარალებული. ტაძარზე არსებული ძალზე მწირი ინფორმაციის გამო, ჩვენთვის უცნობია ნაგებობის დასავლეთი არის სახე და ამ ფერდის ჩამოშლის დრო. 1922 წელს იქ ჩასულ გ. ჩუბინაშვილს ნაგებობის სწორედ ეს მდგომარეობა ხვდება, გამომდინარე აღწერიდან, ანაზომებიდან, ჩანახატებიდან და, რაღა თქმა უნდა, ფოტომასალიდან¹⁹.

ტაძრის საკმაოდ მყარად შემორჩენილ ნაწილზე კი უნდა ითქვას, რომ აღმოსავლეთიდან ის მკვეთრად მოხაზავს ბაზილიკის პროფილს, რომელიც პირობითად, შეგვიძლია სამ ნაწილად გავყოთ (ნახ. 10). ესაა ცენტრალური ნაწილი მინაშენებით ორი მხრიდან. სამხრეთ და ჩრდილოეთ მინაშენებთან ერთად ის სავარაუდოდ ხუთფერდა გადახურვის სახით წარმოგვიდგებოდა, მსგავსად ხუთნავიანი ბაზილიკების²⁰, ყოველი ნაგებობის ინდივიდუალური გადახურვით ან მინაშენებიანი სამნავიანი ბაზილიკისა, რომლის გვერდითა სადგომების გადახურვაც ასევე დიფერენცირებულია ცენტრალურისგან. ცენტრალურ ეკლესიას ღრმა, ნალისებური აფსიდი აქვს ამოყვანილი, საკუთხეველის პირებზე კი სუფთად გათლილი შირიმია ჩართული. აფსიდის ორსავე მხარეს პასტოფორიუმებია, აქ კი უნდა აღინიშნოს, რომ ორივე სათავსში შესასვლელები აღმოსავლეთიდანაცაა გაჭრილი. გეგმაში პასტოფორიუმები მართკუთხაა. აქედან „სამკვეთლო“, მის ჩრდილოეთით არსებულ მინაშენსაც უკავშირდება, ასევე სწორკუთხა კართი. ამდენად, გამოდის, რომ ამ მცირე ზომის სათავსს სამი კარი აქვს, სამ მხარეს. რაღა თქმა უნდა, „სამკვეთლო-სადიაკვნეში“ შესასვლელები დასავლეთიდან, ცენტრალური სივრციდანაცაა მოწყობილი. სამხრეთით სადიაკვნეს კარი მხოლოდ ორ მხარეს (აღმ. და დას.) აქვს, განსხვავებით ჩრდილოეთისგან, სამხრეთი სათავსი მის გვერდით არსებულ მინაშენს არ უკავშირდება.

პასტოფორიუმებს, მათ ჰორიზონტალურ ხაზს, აგრძელებს ტაძრის ორსავე მხარეს არსებული მინაშენები. ჩრდილოეთით ამ მინაშენის მხოლოდ აღმოსავლეთი კედელია დარჩენილი და მასში ერთი, მართკუთხა ფორმის, სარკმელია გაჭრილი. მოცემული სათავსი გეგმით მართკუთხედს წარმოქმნიდა, რაც გაირჩევა გეგმის დონეზე შემორჩენილ, ძალზე მცირე ნაწილთა მიხედვით. სამხრეთი მინაშენის ერთი სათავსი კი მთლიანადაა წარმოდგენილი. მას აღმოსავლეთით, მთელ სიგრძეზე, ნახევარწრიული კამარით გადახურული, სწორკუთხა ექსედრა აქვს გამოყვანილი. ასევე მცირე ზომის ნიშებია მოცემული ექსედრის სამხრეთ და ჩრდილოეთ კედლებში. სამხრეთ სათავსს, რომლის აღმოსავლეთითაცაა მიშენებული ხსენებული ექსედრა, გეგმით მართკუთხა ფორმა აქვს, ნახევარწრიული აფსიდითა და შიგ გაჭრილი ერთი, ამავე ფორმის, სარკმლით. შესასვლელები მას ორი მხრით, სამხრეთ-დასავლეთით, აქვს მოწყობილი და მათი ფორმები სწორკუთხა მოყვანილობით განისაზღვრება. უნდა აღინიშნოს: სამხრეთი მინაშენის ქვეშ სათავსისავე ფორმის აკლამაა მოწყობილი, რომლის ძირზეც მკრთალად ამჩნევა წყობის კვალი. მოცემული სათავსის ნახევარწრიული კამარა ცენტრალური ტაძრის სამხრეთი კედლის შვერილ საფეხურს ეყრდნობა. აქვე შემორჩენილია ნალისებური ფორმის საბჯენი თაღი, რომელიც პილასტრზეა გადაყვანილი და ასევე მარტივად პროფილირებული იმპოსტი.

იმ სირთულის გათვალისწინებით, რომ ვაჩნაძიანის ბაზილიკის დასავლეთი ნაწილი დღეისათვის დაკარგულია, შედარებითი სჯის საგნად შეიძლება მხოლოდ ტაძრის აღმოსავლეთი სტრუქტურა წარმოვისახოთ, სადაც მეტ-ნაკლებად შესაძლებელია ბაზილიკის მინაშენთა აღმოსავლეთი ნაწილების თავდაპირველი

19 Г. Чубинашвили, Архитектура Кахетии, Тб., 1959, გვ. 181-184.

20 რაღა თქმა უნდა, ამ ტიპის ნაგებობები ჩვენში არაა ცნობილი, არც თუ მისი ერთეული შემთხვევა, აქ მხოლოდ ექსტერიერის საერთო სახეზეა აქცენტი, სადაც მსგავსებას ხუთნავიანი ბაზილიკის ქანობთა მინაშენებით გაწყობილი სამნავიანი ბაზილიკის გადახურვა წარმოადგენს.

გეგმარებით-სტრუქტურული სახის აღდგენა. რაც შეეხება ცენტრალური, სამხრეთი და ბაზილიკის აღმოსავლეთი მონაკვეთის გეგმარებით მოხაზულობასა და სტრუქტურულ გამართულობის, როგორც ვნახეთ, ის თითქმის სრულადაა შემორჩენილი. არსებული მონაკვეთების მიხედვით კი თვალსაჩინოვდება დოლოჭოპის ბაზილიკისა და ვანნაძიანის ნაშთის გეგმარებითი დონის მკვეთრი მსგავსება. ურთიერთთანხვედრებით საკურთხევლის აფსიდის მოყვანილობა (ნალისებური ფორმა) თუ მის ორსავე მხარეს გამართულ პასტოფორიუმ-სადგომთა არსებობა. მართკუთხა, კვადრატის მიახლოებული პასტოფორიუმების ოთახები, ორივე ტაძრის შემთხვევაში თითო კარით იხსნება ცენტრალური სივრცის, მისი გვერდითი ნაგებობის, მიმართ. ამასთანავე, ანალოგიურადაა გადაწყვეტილი ჩრდილოეთი პასტოფორიუმის ჩრდილოეთი არე, სადაც ორივე ნაგებობის გადაწყვეტის შემთხვევაში, ტაძრის ჩრდილოეთით არსებულ მინაშენთან მაკავშირებელი კარია წარმოდგენილი. ცხადია, ყურადღება გასამახვილებელია იმ გარემოებაზეც, რომ ორივე ნაგებობას ახლავს ჩრდილო-სამხრეთი მხრით არსებული მინაშენების სტრუქტურა, რომელთა გარკვეული ელემენტებიც აგრეთვე თანხვედრითაა – ვანნაძიანის ბაზილიკის ჩრდილო-აღმოსავლეთ მინაშენს, სადღესოდ არსებული მდგომარეობითაც, დამოუკიდებელი, ნავის დანარჩენი ნაწილისგან მოზღუდული, სივრცითი ერთეულის სახე უნდა ჰქონოდა, რომელსაც კარით უკავშირდებოდა, ერთი მხრივ, პასტოფორიუმის სადგომი, მეორე მხრივ კი, ანუ ჩრდილოეთიდან, მისული მწირველი ან მრევლი, რაც სწორედ ამდაგვარადაა წარმოდგენილი დოლოჭოპის ბაზილიკის შემთხვევაშიც. მნიშვნელოვანია ისიც, რომ ორივე ნაგებობის სამხრეთი მინაშენის აღმოსავლეთი ნაწილი წარმოდგენილია აფსიდიანი დაბოლოებით.

ჩვენ მიერ განხილული საერთო ნიშნებისა და გეგმარებითი სტრუქტურის გადაწყვეტათა მეტ-ნაკლები მსგავსების მიუხედავად, ჩნდება ერთი და, დიდწილად, არსებითი მნიშვნელობის მქონე გარემოება, რომლის მიხედვითაც საერთოობამსგავსების ყოველი ხსენებული ელემენტი, გარკვეულწილად, უკანა პლანზე იხაცვლებს, რაღა თქმა უნდა, ბაზილიკის, როგორც დროში განვითარებადი ტიპის დროითივე მასახიათებლების კონტექსტში. ნაგებობათა აღმოსავლეთი სტრუქტურის ესოდენი მიმსგავსება აღარად შეიძლება მოჩანდეს, როდესაც ჩნდება ვანნაძიანის ბაზილიკის აღმოსავლეთით არსებული, პასტოფორიუმთა სადგომებში შესასვლელი ორი კარი. ხსენებული მოტივის გამოყენება კი, ჩვენი ცოდნის გათვალისწინებით, პასტოფორიუმ-სადგომთა ფუნქციური გამართულობის დროითი გავრცელების მიხედვით²¹, იმასღა უნდა გულისხმობდეს, რომ ეს უკანასკნელი შედარებით დოლოჭოპის ბაზილიკის ამავე სადგომთა მოწყობის გააზრებასთან, ისევე, როგორც ბოლნისის სიონი, კვლავაც ჩამოუყალიბებელი გახლავთ.

ურთულესი მდგომარეობა წარმოგვიდგება, თუკი დოლოჭოპის ბაზილიკასთან შესადარებლად V საუკუნის კიდევ ორი მცხეთური ნაგებობის, სამთავროს²² და სვეტიცხოვლის²³ ბაზილიკათა ანალიზს მივყავით, სადაც ძველ ნაგებობათა შესახებ, უკვე ჩატარებული არქეოლოგიური გათხრების შედეგად მიღებული გეგმის შესახებღაა შესაძლებელი მსჯელობა.

21 G. Descoudres, Die Pastophorien im syro-bizantinischen Osten, Wiesbaden, 1983.

22 გ. ყიფიანი, წმინდა ნინო და ძველი საქართველოს დედაქალაქი, თბ., 2004.

23 В. Цинцадзе, Некоторые особенности базилик раннехристианской Грузии и архитектура базилики V века Свети-Цховели в Мцхета. ქართული ხელოვნება, 10-A, თბ., 1991, სხ. მისივე; Свети-Цховели в Мцхета. ქართული ხელოვნება, 9-A, თბ., 1987; R. Mepisachwili, W. Zinzadze, Die Kunst des alten Georgien, Leipzig, 1977.

სვეტიცხოვლის ძველი, ვახტანგ „გორგასლისეული“ ბაზილიკა (Vს.) (ნახ. 114) მანამდე წმ. ნინოს და წმ. მეფე მირიან III-ის ხის ნაგებობის (IVს.) განახლებულ და წყაროთა მიხედვით ქვად „გარდაქმნილ“ სამნავიან ბაზილიკად წარმოგვიდგება. გეგმარებითი მონაცემებით ხსენებული ბაზილიკა სამი ნავისა და სამხრეთ-ჩრდილოეთით არსებული, თითქმის რომ გვერდით ნავთა სივანის, უაფსიდო მინაშენებით იგება, სადაც ცენტრალური ტაძრის, ცენტრალურივე ნავის აღმოსავლეთი ნაწილი ხუთწახნაგედის სახით შევრილი და ნახევარწრიული მოყვანილობის აფსიდით სრულდება. ბაზილიკის სამი ნავი, რომელთაგან ცენტრალური სივანით მცირედ აღემატება გვერდითებს, ურთიერთისგან ოთხი წყვილი, ჯვრული გეგმარებისა და მართკუთხა ბაზისის მქონე, ბურჯით გვხვდება გამიჯნული. ჯვრული ბურჯების გაყოლებაზე, საკურთხეველსა და დასავლეთ კედელზე გამოზიდული შევრილები თაღთა გრძივი ღერძის დამასრულებელ პილასტრებს წარმოადგენდა. აღსანიშნავია, რომ ამდაგვარივე შევრილ-პილასტრები ცენტრალური ტაძრის სამხრეთ და ჩრდილოეთ კედელზეც გვხვდება, რაც იმის მოწმობაა თუ იქნება, რომ გარდა თაღთა გრძივი მწკრივისა – გვერდით ნაგებზე გადაშავალი, კამარის დამჭერი თაღებიც უნდა ყოფილიყო. ცენტრალურ, სამნავიან ბაზილიკას შესასვლელები სამი მხრიდან უნდა ჰქონოდა. აქედან დასავლეთისა საკურთხეველის სწორზე, ხოლო სამხრეთ-ჩრდილოეთისა კი ურთიერთმოპირდაპირედ, დასავლეთი მხრიდან მეორემესამე ბურჯებს შორის. არც თუ იოლი სავარაუდებელია, თუ რაგვარად უნდა ყოფილიყო გამართული ბაზილიკის ორი მხრით არსებული მინაშენები, გარდა იმისა, რომ ვიცით მათი გეგმარებით-კონტურული მონაცემები – დასავლეთით მინაშენების კედლები ემთხვევა სამნავიანი ბაზილიკის ერთიან წყობას, აღმოსავლეთით კი ბოლომდე არ მიდის და ქმნის მცირე საფეხურს. არც ის მოსჩანს, არსებული სათავსები რაიმეგვარად თუ იყო დანაწევრებულ-გატიხრული. ცხადია, მსჯელობა განათების სისტემის შესახებ სრულებით საფუძველსმოკლებული აღმოჩნდება იმ შემთხვევაშიც, თუ პარალელური მასალის გათვალისწინებით ან კი ზოგადად ქართული ქრისტიანული ბაზილიკის „ზოგადი კანონზომიერებებით“ შევეცდებით სარკმელთა სავარაუდო ადგილების მონიშვნას. რეალურად, მხოლოდდა ესაა ის მონაცემები, რომელთა შესახებაც შესაძლებელია საზოგადოდ რაიმე მსჯელობა სვეტიცხოვლის „გორგასლისეული“ ბაზილიკის შესახებ. ამდენად, ხსენებულ ინფორმაციულ სირთულეთა გათვალისწინებით, დოლოტოპის ბაზილიკასთან შედარებითი პარალელულების განხილვა გეგმარებითი მონაცემების საფუძველზე თუ მოხერხდება. აღსანიშნავია, რომ სწორედ გეგმარებითი თვალსაზრისით სვეტიცხოვლის განხილული ბაზილიკა, ჩვენ მიერ უკვე განხილულ ბოლნისის სიონს მეტად შეგვიძლია დავაახლოვოთ, ვიდრე ეს დოლოტოპთან კავშირში შეიძლება განხორციელდეს. ამ ვარაუდს, შესაძლოა რამდენიმე, საფუძველმდებარე, მონაცემი უქმნიდეს დამაჯერებლობას. ჯვრული გეგმარების ბურჯთა მსგავსება თუ მათი ფუნქციური გამართვის სრული თანხვედენა რომ არად მივიდოთ – არც აფსიდთა, მართალია, მოხაზულობათა სხვაობისა, მაგრამ მაინც, შევრილობა თუ მათი შიდა მოყვანილობის საერთოობა და თვით პასტოფორიუმების სადგომთა არარსებობით გამოწვეული გადაწყვეტათა ერთგვაროვნება იქნება ნაკლებ მნიშვნელოვანი.

მოცემულ ნაგებობათა გეგმარებით-კონსტრუქციული თუ შესაძლოა, დიდწილად, სივრცითი სავარაუდო ორგანიზების მსგავსებისთვის, მოკლედ, ისიც უნდა შეინიშნოს, რომ სამხრეთ-ჩრდილოეთი მინაშენების ფარგლებში ორივეგან გვხვდება კედლებზე არსებული პილასტრები – ბოლნისში ისინი სრული სახითაა შემორჩენილი, აი, სვეტიცხოველში გეგმის დონეზეა თუ შეინიშნება. ჩვენ მიერ ბოლნისის სიონისა და დოლოტოპის ბაზილიკათა ურთიერთშედარებითი ანალიზის შემდგომ

და თავად სვეტიცხოვლის ბოლნისთან ესოდენი მსგავსების გათვალისწინებით, დოლოტოპის შემორჩენილი ნაგებობისა და სვეტიცხოვლის არქეოლოგიური ნაშთის მსგავსება-განსხვავების რამდენიმე ნიშანსა და გავესვამთ ხაზს. ცხადია, არსებობს მსგავსება იმ საერთო გეგმარებითი კომპოზიციებისა, რომელთა საფუძვლადაც ბაზილიკური ტიპის ნაგებობა წარმოგვიდგება, თუმცა არსებითად განსხვავებული გეგმარებითი გადაწყვეტა შეიძლება დავადასტუროთ სვეტიცხოვლისა და დოლოტოპის ბაზილიკების შედარებისას. საერთო ნიშანთა შორის გვხვდება ის, რომ ორივე ეს ნაგებობა არის სამნავიანი ბაზილიკა მინაშენებით და ნავთვამყოფი ბურჯები წარმოდგენილია მართკუთხა ბაზისზე დამყარებული ჯვრული მოცულობის სახით, რომელთა თაღების გრძივი მწკრივიც აღმოსავლეთითა და დასავლეთით კედლიდან შევრილ პილასტრებზე სრულდებოდა. კვლავაც, განსხვავებულია ძველთა აღმოსავლეთი მონაკვეთის სტრუქტურა, სადაც სვეტიცხოვლის ხუთწახნაგეად შევრილი და ნახევარწრიული აფსიდის ნაცვლად დოლოტოპი, მართკუთხედში მოქცეული, ნალისგბრი მოყვანილობის აფსიდით და მის ორსავე მხარეს გამართული პასტოფორიუმებით იგება. არც პასტოფორიუმთა სადგომები და არც გვერდით მინაშენთა აღმოსავლეთით წარმოქმნილი, დოლოტოპისათვის სახასიათო, მცირე აფსიდები სვეტიცხოვლის ხსენებულ ნაგებობაში არ შეინიშნება. არსებითად განსხვავებულია მინაშენ-სადგომებისადმი დამოკიდებულებაც, სადაც სრულებით გამართულ და ჩამოყალიბებულ ვარიაციად წარმოგვიდგება დოლოტოპის მაშენებლისმიერი გააზრება, რასაც სადღეისოდ, ჩვენს ხელთ არსებულ, სვეტიცხოვლის მონაცემთა შესახებ ვერ ვიტყვით.

ამგვარად, სვეტიცხოვლის ძველი, „გორგასლისეული“ ბაზილიკის მონაცემთა შედარების საფუძველზე იკვეთება ძირეული მსგავსება ბოლნისის სიონის ბაზილიკასთან და, შეიძლება ითქვას, რომ პირუკუ – მრავალი ნიშნის გათვალისწინებით, ძირეულსავე სხვაობასთან გვაქვს საქმე ამ უკანასკნელის შედარებისას უკვე დოლოტოპის ბაზილიკასთან.

კიდევ ერთი და უმნიშვნელოვანესი ინფორმაციის მატარებელი, ადრეული ქართული ქრისტიანული ხუროთმოძღვრების პირველი ნაგებობათაგანია, სვეტიცხოვლის მსგავსად, შემდგომ სამშენებლო ფენებს ქვეშ მოქცეული, სამთავროს ბაზილიკა (ნახ. 12). გამოქვეყნებული მასალის საფუძველზე იკვეთება სამნავიანი ბაზილიკა, თანაც ქართული ხუროთმოძღვრებისათვის, არც თუ ჩვეულებრივი ვარიაციის სახით გადაწყვეტილი²⁴. საყურადღებო და იქნებ სწორედ უჩვეულოც ტაძრის აღმოსავლეთი სტრუქტურაა, სადაც ნახევარწრიული აფსიდი სამწახნაგოვანი შევრილის სახით წარმოგვიდგება, ხოლო აფსიდის ორსავე მხარეს მოცემული პასტოფორიუმთა სადგომები ასევე ამოზიდულია აღმოსავლეთი კედლის განაპირა ნაწილებიდან და აფსიდის შევრილ არეს უთანაბრდება. არსებული რეკონსტრუქციის მიხედვით, ტაძრის გეგმისა და სივრცეში განშლის გრაფიკულ მონაცემებზე მაინც მოხანს, რომ ჩრდილოეთ პასტოფორიუმსა და აფსიდს შორის უნდა არსებულიყო კიდევ ერთი წახნაგი, რომელსაც აწინდელი გეგმარება, მეტადრე კი ჩრდილოეთივე პასტოფორიუმი, ფარავს. საკურთხევლის სამწახნაგედი შევრილობა, უფრო კონკრეტულად კი პასტოფორიუმებისადმი დახრილი ორი გვერდითი წახნაგი ქმნის ერთგვარ ჩაღრმავებას, რომლის ფონზეც იკვეთება შევრილი აფსიდიცა და პასტოფორიუმებიც. არსებული რეკონსტრუქციის მიხედვით, ერთგვარად ნიშოვან, სამკუთხა მოყვანილობის, ჩაღრმავებას ვხვდებით ტაძრის აღმოსავლეთი ფასადის გააზრებაში²⁵. თა-

24 გ. ყიფიანი, წმინდა ნინო და ძველი საქართველოს დედაქალაქი, თბ., 2004, გვ. 53-56, ტაბ. XXI-XXII.

25 სამთავროს წინამდებარე ნაგებობის მოკვლევითი სამუშაოების შედეგად, რომელსაც ხელმძღვანელობდნენ არქეოლოგი – გ. ყიფიანი, არქიტექტორ-რესტავრატორი – ნ. ზაზუნაშვილი და ხელოვნებათმცოდნე – გ. ჭანიშვილი, გამოიკვეთა სამნავიანი ბაზილიკის გეგმარება,

ვის მხრივ, ხსენებულ პასტოფორიუმ-სადგომებში თითო შესასვლელი გვეხვდება მოწყობილი ტაძრის ინტერიერში. სამნავიანი ბაზილიკა მხოლოდ დასავლეთი მხრიდან იხსნება ერთი კარით, რომელიც საკურთხევლის მოპირდაპირე მხარეს, მის ცენტრალურ ხაზზე, ეგებ ოდესღაც არსებული სარკმლის საპირისპიროდაც, მდებარეობდა. ტაძრის ცენტრალური სივრცის დანაწევრება სამ ნაწილად, ნავად, სორციელდება მართკუთხა მოყვანილობის სამი წყვილი ბურჯით, რომლებიც თავის მხრივ, აღმოსავლეთითა და დასავლეთით კედლებიდან, მოზრდილი შვერილობის, პილასტრებს ემყარება. აქვე აღსანიშნავია, რომ სამთავროს ბაზილიკის აღმოსავლეთი სტრუქტურა, მეტადრე კი შვერილი აფსიდისა და შვერილივე სახით წარმოდგენილი, მართკუთხა მოყვანილობის პასტოფორიუმების სადღეისოდ არსებული მიმართება თავდაპირველი ვარიაციით შესაძლოა არ იყოს მოღწეული. კონკრეტულად კი დ. ხოშტარისა გადანაკეთებად და შემდგომ მინაშენებად მიაჩნია დღეის მონაცემებით წარმოდგენილი პასტოფორიუმების სადგომები²⁶. აღწერისას შევნიშნეთ, რომ საკურთხევლის შვერილ-წახნაგოვან აფსიდსა და ჩრდილოეთ პასტოფორიუმს შორისაა მოქცეული აფსიდის კიდევ ერთი წახნაგი, რაც კიდევ უფრო მართებულს ხდის შესაძლებლობას იმისა, რომ საკურთხევლის შვერილი აფსიდის წახნაგოვნება თავდაპირველი სახისაა და შემდგომ მინაშენად უკვე წარმოიქმნა, დიდი ალბათობით ფუნქციური აუცილებლობის გამო, პასტოფორიუმთა სადგომები.

არსებითად, სხვა რამ მონაცემი სამთავროს ძველი ნაგებობის შესახებ, მისი სავარაუდო რეკონსტრუქციისთვისაც კი არ მოგვეპოვება – არსებული ინფორმაციის გათვალისწინებით, რომელიც სრულადაა დაფუძნებული, ისედაც დიდწილად დასაზუსტებელ, გეგმარებითი მონაცემების ანალიზზე, შესაძლებელია, ძალზე მოკლედ, რამდენიმე პარალელის გაგლება დოლოჭოპის ბაზილიკასთან, შედარებითი ანალიზის ფარგლებში. თუმცა ორივე ნაგებობის გეგმარებითი სტრუქტურა სამნავიანი ბაზილიკის ვარიაციაზეა დაფუძნებული, რთულია მათ შორის, გარდა ხსენებული სამნავიანობისა, სხვა რამ მაკავშირებელი მოიხილო – გეგმარებით-კომპოზიციური იქნება თუ ფუნქციურ-კონსტრუქციული შინაარსის მატარებელი. შესამჩნევია მხოლოდდა, რომ ორივე ნაგებობა მოიცავს საკურთხევლის განაპირა პასტოფორიუმ-სადგომებს, რომლის თავდაპირველობის საკითხიც სამთავროს ბაზილიკის შემთხვევაში, როგორც შევნიშნეთ, ეჭვქვეშაა დაყენებული და არც ბოლომდე გაზიარებული გ. ყიფიანის მიერ შემოთავაზებული ადღგენა-რეკონსტრუქციაც. ესეც რომ არა, დოლოჭოპის ბაზილიკის აღმოსავლეთი მონაკვეთის გადაწყვეტა მოქცეულია გარედან მართკუთხა ფორმის, სივრცის მომფარგვლელ, კედლებში – განსხვავებით სამთავროს ნაგებობის აღმოსავლეთი სტრუქტურისგან, რომელიც შვერილი სამნაწილად დანაწევრების სახით წარმოგვიდგება. განსხვავებულია ნავთგამყოფი ბურჯების რაოდენობა და ფორმები, აგრეთვე, ტაძრის საერთო ზომები და მასშტაბი თუ შესასვლელი ღიობების რაოდენობა. განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია დოლოჭოპის ტაძრის მინაშენები სამხრეთი და ჩრდილოეთი მხრიდან, რასაც სრულებით ვერ ვაფიქსირებთ სამთავროს ძველი ბაზილიკის, სავარაუდოდ, თავდაპირველი გეგმარების ფარგლებში.

რომლის აღმოსავლეთი სტრუქტურაც უჩვეულოდ, არც მთლად ქართული ბაზილიკური მშენებლობისათვის ნიშნულ ვარიაციის სახითაა გადაწყვეტილი – სტრუქტურულად კი საცნობი ხდება ქრისტიანული სამეაროს სხვადასხვა ტერიტორიაზე არსებული, მიახლოებით მსგავსი გადაწყვეტის ნიმუშები: R. Krautheimer, *Early Christian and Byzantine Architecture*, Harmondsworth, 1981, გვ. 88; St. Tecla, Milan, mid fourth century, გვ. 115; St. Thecla, Meriamlik, c. 480; E. B. Butler, *Early churches in Syria, Holand*, 1929, Church of the Holy apostles, 383-395/429/30, გვ. 40; Babiska, East church, 372, გვ. 49; Basufan, church of St. Phocas, 491/2, გვ. 69; Monastery of Turmanin, გვ. 95; Bankusa, გვ. 130; Androna, გვ. 159; Resafah, St. Sergios, გვ. 162.

26 საქართველოს ძველი ქალაქები. მცხეთა, თბ., 2006, გვ. 94.

ვფიქრობთ, შესაძლებელია დეტალური შედარებითი ანალიზის აუცილებლობის საკითხის მოხსნა დოლოტოპის ბაზილიკასა და სამთავროს ძველ ნაგებობას შორის, სწორედ იმ ძლიერი ნაირგვარობის გამო, რომლის შესახებაც რამდენიმე წინადადებით გავამახვილეთ ყურადღება და რომელიც იკვეთება ტაძართა გეგმარებით-სტრუქტურული თუ კონსტრუქციულ-ფუნქციური მონაცემების საფუძველზე. სწორედ ხსენებულ ნიშან-მახასიათებელთა თვალსაზრისით დოლოტოპის ტაძრის გააზრება, თუ დახვეწილი და გაუმჯობესებული არა – ბევრად უფრო გართულებული მაინცაა – ვფიქრობთ, ეს ყოველივე, დიდწილად, განსხვავებული მხატვრულ-სტილისტური და, მით უმეტეს, ლიტურგიულ-ფუნქციური მოთხოვნების მიზეზთა გათვალისწინებით უნდა იყოს გამოწვეული. დოლოტოპის სამნავიანი ბაზილიკის ქართული ხუროთმოძღვრების, ამავე ტიპოლოგიის ნაგებობებთან, შედარებითი ხაზის კიდევ ერთ მონაკვეთს წარმოადგენს ამ უკანასკნელის ძეგლთა იმ ნაწილთან კავშირში განხილვა-ანალიზი, რომელთა ქრონოლოგიური ჩარჩო, არსებითად, წინარე ჯგუფის თანმდევ ნაწილად წარმოგვიდგება და VI საუკუნის სხვადასხვა, უმთავრესად მაინც, მისი პირველი ნახევრითა და შუა წლებით განისაზღვრება. მოცემული დროითი მონაკვეთის, იმავე სამნავიანი ბაზილიკების, ჩვენ მიერ პირობითად სახელდებული, მეორე ჯგუფის, ძეგლთა რიგი ხაშმის, ანჩისხატის, ურბნისის, ხირსისა და ვახისუბნის ბაზილიკებით განისაზღვრა. ისევე, როგორც წინამდებარე ჯგუფთან შედარებისას, ამჯერადაც, ამოსავალი სურვილი დოლოტოპის ბაზილიკისა და ჩვენ მიერ შერჩეული, მეორე ჯგუფის ძეგლთა შედარებითი ანალიზი იქნება, რომელიც, თავის მხრივ, გეგმარებით-კონსტრუქციული მახასიათებლების საფუძველზე განხორციელდება. ცხადია, შედარების საფუძველზე მიღებული დასკვნები მრავალმხრივ იქნება საყურადღებო, თუმც კი, ჩვენთვის მნიშვნელოვანი მაინც V საუკუნის ბოლოსა და VI საუკუნის პირველი ნახევრის ჯგუფებს შორის დოლოტოპის დროითი მიკუთვნებულობის განსაზღვრაა, რაც, როგორც უკვე შევნიშნეთ, მათი გეგმარებით-კონსტრუქციული, სტილისტური და დროში განგრძობად რეგიონულ ნიშან-მახასიათებელთა ლოკიკური განვითარების საფუძველზე დაყრდნობით განხორციელდება.

მოხმობილი, მეორე ჯგუფის ნაგებობათაგან, უადრესად, ქართულ სახელოვნებათმცოდნეო მეცნიერებაში, მაინც ანჩისხატის, VI საუკუნის დასაწყისის სამნავიანი, ბაზილიკაა მიჩნეული²⁷ (სურ. 13). გეგმარებითი წყობით წინამდებარე ნაგებობა სამნავიან ბაზილიკას წარმოადგენს, რომლის სამხრეთითაც იკვეთება გეგმის დონეზეა შემორჩენილი მინაშენის სტრუქტურა. თავად ცენტრალური ტაძრის გეგმარებითი სტრუქტურა სამი ნავის ურთიერთმიმართების საფუძველზეა აგებული, სადაც ცენტრალური ნავი გვერდითებს ორნახევარი-სამჯერ აღემატება და ურთიერთისგან სამი წყვილი, ჯვრული გეგმარების ბურჯითა და ამავე გეგმარებითი მონაცემების ბაზისებითაა გამიჯნული²⁸.

27 „მარიამ წმიდას“, იმავე ანჩისხატის ბაზილიკას ისტორიულ წყაროებზე დაყრდნობით, ძეგლის მხატვრულ-სტილისტური და შედარებითი ანალიზით გ. ჩუბინაშვილი VI საუკუნის I მეოთხედით, უფრო ზუსტად კი, საუკუნის სულ დასაწყისით ათარიღებს. მისი მოსაზრებით, „მოქცევაა ქართლისაჲ“-ში არსებული ცნობები იბერიის დედაქალაქ თბილისში წმ. მარიამის ტაძრის აგების შესახებ, რომელიც ვახტანგ გორგასლის შვილის, დაჩის, მეფობის ხანას უკავშირდება, სწორედ ამ ნაგებობას უნდა გულისხმობდეს – გ. ჩუბინაშვილი, ქართული ხელოვნების ისტორია, ტ. 1, ტფ., 1936, გვ. 29, 32. აქვე აღსანიშნავია, რომ გ. ჩუბინაშვილისეული დათარიღებაც და დაჩის მიერ „მარიამწმიდას“ ბაზილიკის აგებაც სრულებით ახალი და უტყუარი შემონაცემებით დამტკიცდა რ. გვერდწითელის მიერ – მონაცემებით, რომელთა შესახებაც გ. ჩუბინაშვილს ვერაფერი ეცოდინებოდა იხ. რ. გვერდწითელი, „წმ. მარიამის“ ეკლესია თბილისში ანჩისხატი, თბ., 2001, გვ. 39.

28 ანჩისხატის ბაზილიკამ რამდენჯერმე განიცადა მნიშვნელოვანი გადაკეთება, მათგან განსაკუთრებით აღსანიშნავია XVII საუკუნის აღდგენა, რომელიც შედარებით ნაკლები ჩარევით

ნაგებობის ცენტრალურ ღერძს დასავლეთ-აღმოსავლეთი ორიენტისა და მიხედვით გამართული კარი და აღმოსავლეთით აფსიდში გაჭრილი სარკმელი წარმოადგენს. ნაგებობას სამი შესასვლელი აქვს მოწყობილი ტაძრის სამ მხარეს. აქედან, დასავლეთისა კედლის ცენტრალურ ნაწილშია გაჭრილი და, აღნიშნულისაებრ, საკურთხევლის სარკმლის ხაზზეა განთავსებული, რითაც ტაძრის ცენტრალური ღერძის წარმომქმნელად ვხედავთ. რაც შეეხება სამხრეთი და ჩრდილოეთი მხრით არსებულ შესასვლელებს, უნდა აღინიშნოს, რომ ისინი ერთმანეთის მოპირდაპირეაა გაჭრილი, ისე, რომ დასავლეთიდან მეორე წვეილი ბურჯის დასავლეთივე წირთხლი კართა ერთი მხარის წირთხლს ემთხვევა. ამ გარემოებას იმდენად აქვს მნიშვნელობა, რამდენადაც მოცემული ორი შესასვლელი ერთმანეთის მოპირდაპირეაა განთავსებული და დასავლეთ-აღმოსავლეთი ღერძის საპირწონედ განივ, გამჭოლ, მახვილად წარმოგვიდგება.

არსებითად მნიშვნელოვანი ანჩისხატისა და დოლოჭოპის ბაზილიკათა ურთიერთშედარებისას ტაძართა აღმოსავლეთი და სამხრეთი სტრუქტურის მოწყობა გადაწყვეტაა. ამ მხრივ, შესამჩნევია, რომ ანჩისხატის ბაზილიკას სამხრეთ მხარეს მთელ სიგრძეზე დაუყვება, ცენტრალური ტაძრის გვერდით ნაგებზე ოდნავ მაინც განიერი, მინაშენი, რომელიც, თავის მხრივ, ორი ნაწილისაგან შედგება. ერთია დასავლეთი სიბრტყიდან საკურთხევლის კედლისა და პასტოფორიუმებში შესასვლელი კარის სიგრძემდე არსებული ერთიანი და დაუნაწევრებელი მონაკვეთი, რომელიც მართკუთხა მოყვანილობის ნიშოვანი კვეთილობით სრულდება – სათავსის გაგრძელებაზე კი, ანუ სამხრეთ-აღმოსავლეთ მონაკვეთში გვხვდება მართკუთხა მოცულობა. რთული ვითარება წარმოგვიდგება ტაძრის ამ ნაწილის გადაწყვეტის თავისებურებაში. თავისთავად აღსანიშნავია, რომ ეს სათავსი ერთიანობაში მართკუთხა მოყვანილობისაა და სცდება აღმოსავლეთ კედლის სიბრტყეს, თუმცა ისიც უნდა ითქვას, რომ მოცემული მონაკვეთი აღმოსავლეთი კედლიდან გამოსული მცირე კედლით ორ, გრძივ და პატარა, არედ ნაწევრდება. შესასვლელი სამხრეთ-აღმოსავლეთ სათავსში სამხრეთი მინაშენის გარეთ, დამოუკიდებელი სახით წარმოგვიდგება. თავად სამხრეთ მინაშენს კი, სავარაუდოდ, ორი კარი უნდა ჰქონოდა. ამათგან ერთი სამხრეთი ნავის კარის სწორზე, მეორე კი, ამ მინაშენის უკიდურეს აღმოსავლეთ ნაწილში, სადაც ეს უკანასკნელი სამხრეთ-აღმოსავლეთ სათავსს უერთდება. მნიშვნელოვანია ბაზილიკის აღმოსავლეთი სტრუქტურა, სადაც ნაწილებრი მოხაზულობის საკურთხევლის აფსიდის ორსავე მხარეს წარმოდგენილია პასტოფორიუმთა სათავსები, რომელთაც შესასვლელები ცენტრალური ტაძრის გვერდითი ნაგების მხრიდან აქვს. ამათგან სამხრეთი პასტოფორიუმი, რომელიც გეგმაში კვადრატს უახლოვდება, ჩრდილოეთის ამავე სათავსთან შედარებით პატარა ზომისაა. თავისთავად ჩრდილოეთი სათავსი გეგმარებით მართკუთხაა და გაშლილია განში, რაც იწვევს ჩრდილოეთი ნავის ჩრდილოეთისავე კედლის მხარეს სწორედ პასტოფორიუმის კედლის შევრილობას. მოცემული სათავსის განში გაწვევით ჩრდილოეთი ფასადის ერთიან სიბრტყეში ჩნდება პასტოფორიუმის ერთსაფეხურიანი შევრილი. საკურთხევლის აფსიდში გაჭრილია ერთი სარკმელი, ასევე თითო-თითო სარკმელია პასტოფორიუმებში თავდაპირველი კარების ასწვრივ. ეს შესასვლელები კი პასტოფორიუმთა სადგომებში, თავდაპირველად, გაჭრილი იყო, და ამჟამად ამოშენებულია, აღმოსავლეთ კედელში. წინამდებარე სადგომთა მსგავსი

გამორჩევა ვიდრე შემდგომ უკვე XIX საუკუნის გამანადგურებელი გადაკეთება-აღდგენა ნაგებობისა. სწორედ ამ მიზეზით ძეგლის თავდაპირველი მონაცემების შესახებ მსჯელობა რთულდება, თუმცა შესაძლებელია მისი თავდაპირველი გეგმარების წარმოდგენა, რომელიც ძლიერ სხვაობს სადღეისოდ არსებულ მონაცემებს. ნაგებობის თავდაპირველი სახის გეგმარებით-კონსტრუქციული მონაცემებისთვის იხ. რ. გვერდწითელი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 56-60, 100.

გადაწყვეტის შესახებ ჩვენ უკვე შევნიშნეთ V საუკუნის ბოლო პერიოდის ვანანდიანის ბაზილიკაში. ამასთან დაკავშირებით მნიშვნელოვანია, რომ არა მხოლოდ ვანანდიანში, არამედ, VI საუკუნის პირველი მეოთხედის ანჩისხატის შემთხვევაშიც კი არაა ჩამოყალიბებული და გამართული პასტოფორიუმთა სადგომები იმდგვარად, როგორც ეს დოლოჭოპის შემორჩენილ ნაგებობაშია მოცემული. „არქაულობის“, თუ შეიძლება ასე განიმარტოს, და „სამკვეთლო-სადიაკონის“ ფუნქციური „გაუმართაობის“ თვალსაზრისით, ცხადია, იგივე ვანანდიანისა და ანჩისხატის ბაზილიკაც ადრეული მოჩანს დურუჯისპირა ბაზილიკასთან მიმართებით.

როგორც ვხედავთ, დოლოჭოპის შემორჩენილ ნაშთთან, უფრო კონკრეტულად კი მის გვემარებით თავისებურებებთან, ანჩისხატის ბაზილიკის ამავე ტიპის მონაცემები არცთუ განსხვავებულია. ცხადია, ჩვენ მათ ზედმიწევნით მსგავსებაზე ვერ ვისაუბრებთ, თუმცა აღსანიშნავია რამდენიმე, ძალზე არსებითი ელემენტი, რომელთა ურთიერთმსგავსე გააზრებასაც ვხვდებით მოცემული ტაძრების შედარებისას. განსაკუთრებული მნიშვნელობით, რაც V საუკუნის ძველთა ჯგუფის შემთხვევაშიც ხშირად იხსენიებოდა, ნაგებობათა აღმოსავლეთი ნაწილის სტრუქტურული და ფუნქციური გააზრება წარმოგვიდგება. ამ თვალსაზრისითა და კომპონენტით, ჩვენ მიერ განხილული, V საუკუნის ყველა ნაგებობის გადაწყვეტა ძლიერ არათანხვდენილი იყო დოლოჭოპის ბაზილიკის მონაცემებთან – ანჩისხატისა და დურუჯისპირა ბაზილიკის აღმოსავლეთით წარმოდგენილი სამნაწილადი საკურთხეველი, ცენტრში აფსიდით და მის ორსავე მხარეს პასტოფორიუმთა სადგომებით, სრულებით ერთგვარ გააზრებას წარმოადგენს. აფსიდის მოყვანილობა, პასტოფორიუმთა სადგომების განლაგება, ზომა-ფორმები და მათი მიმართება საკურთხეველთან, ცენტრალური სივრცის დანაწევრების პრინციპი თუ იმავე ნავთგამყოფი ბურჯების გვემარებითი მონაცემები (იგულისხმება ჯვრისებრი კვეთილობის სვეტები), ის საერთო მახასიათებლებია, რომელთაც ორივე ამ ნაგებობის შემთხვევაში ვხვდებით. ამასთანავე, სახსენებელია კიდევ ერთხელ, რომ ორივე შემთხვევაში ვხვდებით სამხრეთით წარმოდგენილ მინაშენს, დიდწილად ერთნაირად გადაწყვეტილს, თუმცა, ცხადია, აქაც არსებობს მცირე სხვაობები. ძალზე არსებით მსგავსებას წარმოადგენს სწორედ ტაძარში შესასვლელი კარების გაჭრის წერტილები და მათი ურთიერთმიმართება – დასავლეთით კედლის ცენტრში, საკურთხეველის სარკმლის სწორზე და ჩრდილო-სამხრეთით ერთმანეთის მოპირდაპირედ გაჭრილი შესასვლელები იმ სახასიათო გადაწყვეტის შემთხვევას წარმოადგენს, რომელიც მოცემულ ორივე ნაგებობას ერთნაირად ახასიათებს.

ამგვარად, ვფიქრობთ, რომ დოლოჭოპისა და ანჩისხატის შემთხვევაში ბევრად შესამჩნევია ის საერთო გვემარებითი მოწყობის მახასიათებლები, რომელთა შესახებაც ასე დაბეჯითებით ვერ ვიმსჯელებთ იმავე V საუკუნის ნაგებობათა ჯგუფის შედარებისას დურუჯისპირა ბაზილიკასთან.

ჩვენი ხედვით, დიდწილად ამგვარსავე სახეს უნდა გვთავაზობდეს დოლოჭოპთან ურბნისის VI საუკუნის ბაზილიკის შედარება (ნახ. 14) სადაც, ვფიქრობთ, არსებითი ელემენტების გადაწყვეტა დიდად არ სხვაობს ურთიერთს. ურბნისის სამნაწიანი ბაზილიკა, რომლის შიდა სივრცეც, ჯვრული გვემარების ოთხი ბურჯით და მათზე გამართული თაღების მწკრივით, სამ ნაგად იყოფა, აღმოსავლეთით ნალისებრი მოყვანილობის აფსიდითაა გასრულებული. აფსიდის ცენტრში გაჭრილია ერთი სარკმელი, ხოლო, საკურთხეველის ორსავე მხარეს მოცემულია მართკუთხა გვემარების, პასტოფორიუმთა სადგომები. მოცემულ სათავსებში შესასვლელები გვერდითი ნავიდანაა მოწყობილი. ტაძრის ცენტრალური ნავი, რომლის დასავლეთი კედლის ცენტრალურ ნაწილშიც, საკურთხეველის სარკმლის ხაზზე, გაჭრილია შესასვლელი, სივრცით გვერდითებს ორჯერ მაინც აღემატება. კიდევ ერთი შესასვლელი კარი ტაძრის

სამხრეთი ნავის ცენტრალური ნაწილიდან იხსნება, ისე, რომ ეს შესასვლელი დასავლეთიდან მეორე-მესამე ბურჯებს შორის, ამდენად კი მესამე თაღის ქვეშ, ექცევა. ჯვრული გეგმარების ბურჯებზე გამართული თაღების მწკრივი აღმოსავლეთითა და დასავლეთით კედლებიდან ერთსაფეხუროვნად შვერილი, მცირე ზომის პილასტრს ეყრდნობა. ბურჯთა ჯვროვანი გეგმარების განივი მკლავები კი ტაძრის გვერდითი, სამხრეთი და ჩრდილოეთი კედლებიდან ორი საფეხურით ამოსულ პილასტრზე გადადის თაღების სახით. პილასტრთა პირველ საფეხურზე კი კედლისავე თაღები დაუყვება. ამგვარი გადაწყვეტა, ისევე როგორც ბოლნისის სიონში, კერძოდ, განივი და გრძივი თაღების ურთიერთკვეთა, წარმოქმნის უჯრედებად დანაწევრებული სივრცის შთაბეჭდილებას. ურბნისის ბაზილიკა, თავის მხრივ, გამოირჩევა სარკმელთა უხვი რაოდენობის არსებობით. როგორც უკვე აღვნიშნეთ, სამი სარკმელია გაჭრილი ტაძრის აღმოსავლეთ კედელში – საკურთხევლისა და პასტოფორიუმების. ასევე სამი სარკმელია დასავლეთი კედლის შემთხვევაშიც, სადაც ერთი მათგანი, დასავლეთისავე კარის თავზე, ხოლო, დანარჩენი ორი მის გვერდით, სამხრეთი და ჩრდილოეთი ნაგებობის დასავლეთ კედელშია მოცემული. ერთმანეთის მოპირდაპირედ, სრულებით სიმეტრიულად, ხუთ-ხუთი სარკმელია გახსნილი ბაზილიკის სამხრეთ და ჩრდილოეთ კედლებში, ისე, რომ კედლის პილასტრთა მიერ წარმოქმნილი თაღების ზუსტად ცენტრალურ ნაწილში ექცევა. ამგვარივე სიმეტრიული სახით, ხუთ-ხუთი სარკმელი იხსნება ტაძრის ცენტრალური ნავის კედლებში – ამ შემთხვევაშიც ნავთგამყოფ თაღთა ცენტრალურ ნაწილში, მხოლოდ უკვე მალეების თავზე.

მნიშვნელოვან მონაკვეთს, სწორედ დოლოჭოპის ბაზილიკასთან კავშირში, წარმოადგენს სამხრეთით არსებული მინაშენი, რომელიც ნაგებობის მთელ სიგრძეს დაუყვება და სიგანით თითქმის გვერდით ნაგებს უტოლდება. მოცემული მინაშენის აღმოსავლეთი ნაწილი ნახევარწრიული აფსიდითაა გასრულებული, ხოლო დასავლეთით, კედლის ცენტრალურ არეში გაჭრილია შესასვლელი კარი. სადღეისოდ ვარაუდი იმისა თუ რაგვარად იყო გადაწყვეტილი წინამდებარე მინაშენის ცენტრალური ნაწილი რთულად განსახორციელებელია, თუმცა არსებითი ელემენტები ჩვენი შედარებისთვის მაინც შემორჩენილია. მინაშენი ნავის აღმოსავლეთი ნაწილის ნახევარწრიული აფსიდით გასრულება და დასავლეთით ცენტრალურ დერძზე გაჭრილი კარი, ის საერთო მახასიათებლებია, რომელთა, თითქმის ერთნაირ, გადაწყვეტასაც ვხვდებით ამ ორი ნაგებობის შემთხვევაში. ამასთანავე აღსანიშნავია, რომ დოლოჭოპშიც და ურბნისშიც შეიმჩნევა სამხრეთი მინაშენის აღმოსავლეთი მონაკვეთების მცირე სათავსებად გამონაკვეთა და, რაც ასევე მნიშვნელოვანია, წარმოდგენილი მინაშენის აღმოსავლეთი კედლის არასიმეტრიული გადაწყვეტა. თუკი დოლოჭოპში სამხრეთი მინაშენი აღმოსავლეთი კედლის სიბრტყიდან მცირედ ამოდის, ურბნისის შემთხვევაში წინამდებარე მინაშენის აღმოსავლეთი კედელი, პირიქით, ოდნავ მოკლეა ტაძრის სიგრძესთან შედარებით. სრულებით უეჭველია, რომ ურბნისში ეს სათავსი თავდაპირველი გეგმარების ნაწილს წარმოადგენდა – დოლოჭოპისგან განსხვავებით, აქ არ გვხვდება „ნაკერი“, არამედ, ერთიანი მშენებლობის სახითაა წარმოდგენილი სამხრეთი მინაშენიცა და ცენტრალური, სამნავიანი ბაზილიკის კედლებიც²⁹. სამხრეთი მინაშენის აღმოსავლეთი კედლების „არასიმეტრიული“ გადაწყვეტის მაგალითი, როგორც უკვე შევნიშნეთ ზემოთ, გარდა

29 შენიშვნის სახით დავსძენთ, რომ თავისთავად ნაკერის არსებობა-არარსებობა არ წარმოადგენს ხუროთმოძღვრული ძეგლის ამა თუ იმ ნაწილთა თანადროულობის დადგენის ერთადერთ და ჭკუმაღრმე შესაძლებლობას. ქართული ხუროთმოძღვრების მრავალი ძეგლი ადასტურებს ნაკერით წარმოდგენილ, თუმც კი თანადროულ, კომპოზიციურ ელემენტებს. ჩვენს შემთხვევაში ნაკერით განსხვავებულობის ჩვენება მხოლოდ მოცემული ფაქტის აღნიშვნას წარმოადგენს და არავითარ ეჭვს არ ბადებს დოლოჭოპის სამნავიანი ბაზილიკის მინაშენთა თანადროულობა.

დოლოჭოპისა და ურბნისისა, წარმოდგენილია ანჩისხატის VI საუკუნის დამდეგის ბაზილიკაშიც. აქვე აღსანიშნავია, რომ ორივე ნაგებობის შემთხვევაში (დოლოჭოპი, ურბნისი), განხილული სამხრეთი მინაშენი, სამნავიანი ბაზილიკის მთავარ ნაწილს სამხრეთსავე ნავს ცენტრალურ კედელში გაჭრილი კარით უკავშირდება, ისე, რომ ორივე ეს შესასვლელი დასავლეთიდან მეორე-მესამე ბურჯებს შორისაა მოქცეული, მათ ცენტრშია გაჭრილი.

ცენტრალურ, სამნავიან ბაზილიკათა ურთიერთშედარებისათვის ძალზე მნიშვნელოვან ნაწილს წარმოადგენს ნაგებობათა აღმოსავლეთი მონაკვეთები, სადაც, ორივე შემთხვევაში, ცენტრში ნალისებრი მოხაზულობის საკურთხეველის აფსიდი და მათ გვერდით პასტოფორიუმთა მართკუთხა სათავსებია. ასევე ერთგვაროვანი გადაწყვეტის სახეს გვთავაზობს ხსენებულ სათავსებში სამხრეთი და ჩრდილოეთი ნაგებიდან გახსნილი შესასვლელები. ნაგებობათა ცენტრალური სივრცის შედარებისთვის უნდა აღინიშნოს, რომ ორივეგან ჯვრული გეგმარების ბურჯებია მოცემული, სხვაობა კი გვხვდება მათ რაოდენობაში და ფუნქციურ გადაწყვეტაში. დოლოჭოპისგან განსხვავებით, სადაც ნავთგამყოფი ბურჯების ხუთი წყვილია წარმოდგენილი და, ამდენად, ერთი წყვილით აღემატება ურბნისს, ამ უკანასკნელში ჯვრისგეგმა ბურჯების ოთხივე შეერილი თაღებითაა გამართული. დოლოჭოპში არ შეიმჩნევა გვერდითი, სამხრეთი და ჩრდილოეთი, კედლების პილასტროვანი დანაწევრება. თუმცადა, მაინც აღსანიშნავია, სივრცითი გააზრების ერთგვაროვანი სახე, სადაც ცენტრალური ნავი, რომელიც ჯვრული გეგმარების ბურჯებზე გამართული თაღების მწკრივით ემიჯნება გვერდითებს, ორჯერაც აღემატება მათ, რაც მოცემულ ორივე ბაზილიკაში ერთნაირი პროპორციულობითაა გადაწყვეტილი. უცილობლად უნდა აღინიშნოს ტაძართა სიგრძივი დერძის მკვეთრი გამომსახველობა. დოლოჭოპის გრანდიოზული ბაზილიკა, რომელიც სიგრძეში 36 მეტრია მცირედ აღემატება ურბნისის 32 მეტრიანი ბაზილიკის სიგრძეს. ამ თვალსაზრისითაც ორივე ნაგებობა, ცხადია, საერთო ნიშნის მატარებელია – შიდა სივრცის ერთმანეთის მსგავსი გადაწყვეტაც, დიდწილად, სწორედ რომ ამითაც არის განპირობებული.

ვფიქრობთ, შედარებითი კვლევის შედეგად ნათლად წარმოჩინდა მოცემულ ორ ნაგებობას შორის არსებული გადაწყვეტათა საერთო ნიშნების სიუხვე, რაც, ჩვენი ფიქრით, უნდა იძლეოდეს იმ ვარაუდის დაშვების შესაძლებლობას, რომ ეს ორი ნაგებობა დროში დიდად არ უნდა იყოს ერთმანეთს დაცილებული და, პირიქით, ეგებ ერთიანი ტენდენციის, ერთიანი აღმშენებლობის შედეგადაც წარმოვისახოთ, როგორც „დიდი ბაზილიკების“ ჯგუფისა. თუმცა ამგვარი ფიქრის საბაბს არა მხოლოდ ურბნისის და ანჩისხატის ბაზილიკებთან დოლოჭოპის შედარება გვაძლევს, არამედ, როგორც ქვემოთ ვნახავთ, ამგვარსავე შედეგს იძლევა ამ უკანასკნელის შედარება ხაშმის სამებისა და ვაზისუბნის VI საუკუნის ბაზილიკებთან.

კაწარეთის, იგივე ხაშმის სამება VI საუკუნის იმ ნაგებობათაგანია, რომლის შედარებითი ანალიზიც დოლოჭოპის შემორჩენილ ნაშთთან, ვფიქრობთ, მნიშვნელოვანი შედეგების წარმომჩენი უნდა იყოს. ცხადია, საერთო ხედვით მოცემული ორი ნაგებობის ხუროთმოძღვრული ნიშან-მახასიათებლები დიდწილად სხვაობს ურთიერთს, თუმცა მათი ე. წ. „დიდი ბაზილიკების“ კონტექსტში ერთობლივი განხილვა არ იქნება ნაკლები ინფორმაციის მომცემი – ურთიერთმსხვაობარი ნიშნების გამოკვეთის საფუძველზე ეგებ გამოირჩეს კიდევაც თავად დოლოჭოპის ბაზილიკის დროითი მანიშნ-განმსაზღვრელი ელემენტები. ამასთანავე კი, გათვალსაჩინოდეს ფორმა-გეგმარებითი გადაწყვეტის განვითარებულობის საკითხი, რაც ჩვენი შემთხვევისთვის დურუჯისპირა ბაზილიკის მათარიღებელიც შეიძლება აღმოჩნდეს, რაღა თქმა უნდა, სხვა ნაგებობებთან შედარებისას გამოდებული შედეგების პარალელ-

ღურად. ჩვენ მიერ განხილული VI საუკუნის ბაზილიკებთან შედარებით ხაშმის სამებას გეგმარებითი გადაწყვეტის სიმარტივე ახასიათებს (ნახ. 15). ტაძრის სივრცე, მისი შიდა არე სამ ნაწილადაა დანაწევრებული ისე, რომ ცენტრალური ნავის სიგანე გვერდითებისას ორ-ორნახევარჯერ აღემატება. აქვე კი, ისიც აღსანიშნავია, რომ, თავის მხრივ, გვერდითი, ჩრდილო-სამხრეთი, ნაგების სიგანე საკმაოდ დაძვრობილი. ნაგებობის სამი ნავი ურთიერთს ბურჯების ოთხი და მათზე გამართული თაღების ხუთი წყვილით ემიჯნება. თაღების მწკრივი აღმოსავლეთ მხარეს პირდაპირ ებჯინება საკურთხეველის კედლებს – დასავლეთით კი სრულდება კედლის ერთიანი სიბრტყიდან ამოსულ, მცირე შევიწროების, ერთსაფეხუროვან პილასტრებზე. ჩვენ მიერ ხსენებული, ნავთგამყოფი ბურჯების გეგმარებითი კვეთილობა მართკუთხა ფორმით წარმოგვიდგება – მცირედ დაგრძელებული დასავლეთ-აღმოსავლეთი ღერძის მიმართ. კაწარეთის სამნავიანი ბაზილიკის შესასვლელები მოწყობილია სამი მხრიდან – აქედან დასავლეთი კარი ამავე კედლის ცენტრალურ ღერძზეა გაჭრილი. ასევე კედლის ერთიანი სიბრტყის ცენტრალურ არეზეა წარმოდგენილი სამხრეთი მხრით არსებული შესასვლელიც. რაც შეეხება ჩრდილოეთით არსებულ შესასვლელ კარს, სამხრეთისასთან შედარებით, აღმოსავლეთითაა დაწეული ისე, რომ სამხრეთი კარი დასავლეთიდან მეორე-მესამე, ჩრდილოეთისა კი მესამე-მეოთხე ბურჯებს შორისაა მოქცეული.

არსებითად მნიშვნელოვანია ნაგებობის აღმოსავლეთი მონაკვეთის სტრუქტურა, რომლის ძირითად მახასიათებელსაც მკვეთრად ნალისებრი მოხაზულობის აფსიდი და მის ორსავე მხარეს არსებული პასტოფორიუმები წარმოადგენს. საკურთხეველის აფსიდშიცა და პასტოფორიუმ-სათავსების აღმოსავლეთ კედელშიც თითო-თითო სარკმელია გაჭრილი. ამრიგად, ხაშმის ბაზილიკის გეგმარებისა თუ სივრცით-ორგანიზების სხვა მახასიათებლებზე ჩვენ აღარ შევჩერდებით, აღვნიშნავთ კი ერთს, რომ ბაზილიკის თავდაპირველი გეგმარების მიხედვით, პასტოფორიუმთა სადგომები გვერდით ნაგებს არ ემიჯნებოდა კარით – ნავთა სივრძივობა სრულებით ერთიანი და დაუნაწევრებელი გახლდათ, რაც შემდგომ შეიცვალა და ამოშენებული კარით იქნა გადაკეთებული.

ვფიქრობთ, რამდენიმე ნიშნით უნდა იყოს საყურადღებო ხაშმის სამებისა და იმავე დოლოჯოპის ბაზილიკის ურთიერთშედარება. მათ შორის კი, სივრცითი ორგანიზების, მკვეთრად დაგრძელებული დასავლეთ-აღმოსავლეთი ღერძის არსებობით, რაც ორივე ნაგებობისთვისაა გამორჩეულად სახასიათო. ამასვე ემატება ნაგების პროპორციათა ურთიერთმიმართება – ის, რომ ცენტრალური ორი-ორნახევარჯერ აღემატება გვერდითებს და ასევე ნაგებობათა აღმოსავლეთის ნაწილების მოწყობის პრინციპები. ამ ნიშნით წარმოდგენილი ორი ბაზილიკა სრულებით არ თანხვდება ერთმანეთს, თუმცაღა აღვნიშნავთ, რომ ამ შემთხვევაში ეს „აცდენაც“ ბევრ რამეზე მეტყველი შეიძლება აღმოჩნდეს. განსაკუთრებული მნიშვნელობის ამ შემთხვევაში სწორედ პასტოფორიუმთა სადგომების გადაწყვეტათა განსხვავებული ნიშნებია, მეტადრე კი ის, რომ კაწარეთში წინამდებარე სათავსები ნავთა გაგრძელებაზე იყო წარმოდგენილი და არ ჰქონდა დამოუკიდებელი სათავსის ფუნქცია, განსხვავებით დოლოჯოპის ბაზილიკის ამავე ნაწილთა გააზრებისგან, რომლის პასტოფორიუმებიც სრულებით დამოუკიდებელი და ჩამოყალიბებული სახით იყო მოფიქრებული. ორივე ნაგებობის გეგმარებით-კონსტრუქციული მონაცემების ერთჯერადი მოხილვითაც სრულებით თვალსაჩინოვდება დოლოჯოპის შემორჩენილი ნაშთის, ყოველი ნიშნით, გამართულობა და ამასთანავე განვითარებულობა ხაშმის სამებასთან შედარებით. ამას ის გარემოებაც ემატება, რომ ფუნქციური გააზრებითაც ღურჯისპირა ბაზილიკის აღმოსავლეთი მონაკვეთი, სამნაწილადი საკურთხეველითა და

პასტოფორიუმებით მეტად ჩამოყალიბებულ-ჩამოქნილ სახეს ღებულობს. თუკი ვითარებასაც მივიღებთ მხედველობაში, რომ საშმის სამება VI საუკუნის ნაგებობას წარმოადგენს, მაშინ არც იმ ვარაუდის დაუშვებლობა იქნება სწორი, რომ მასზე მრავალი ნიშნით ჩამოყალიბებული და განვითარებულ-გამართული დურუჯისპირა ბაზილიკა დროში დიდად არ უნდა სცდებოდეს მას. ცხადია, ამ მხრივაც დაბეჯითებით რისამე მტკიცება არ იქნება გამართლებული, თუმცა სხვადასხვა ნაგებობასთან და მათ მონაცემებთან შედარების საფუძველზე კი შესაძლებელია ამ უკანასკნელის თარიღის მეტ-ნაკლებად მისაღები ვერსიის წარმოდგენაც.

ჩვენი ფიქრით, კიდევ ერთი ნაგებობა VI საუკუნის ჯგუფიდან, რომლის შედარებაც დოლოჭოპის შემორჩენილ ნაშთთან მნიშვნელოვანი საფუძვლის მომცემი შეიძლება იყოს ამ უკანასკნელის დათარიღების თვალსაზრისით, VI საუკუნის ვაზისუბნის სამნავიანი ბაზილიკაა, სამხრეთი გარშემოსავლელ-მინაშენით³⁰ (ნახ. 16). ტაძრის ცენტრალური სამნავიანი ბაზილიკის შიდა სივრცე T-ს ფორმის ორი წყვილი ბურჯითაა სამ ნავად დანაწევრებული. ნავთგამყოფი თარების მწკრივი აღმოსავლეთითაც და დასავლეთითაც კედლებიდან ამოზიდულ პილასტროვან შევირთვებს ეყრდნობა. კამარის დამჭერი თაღებია გამართული ასევე T-ს ფორმის ბურჯთა შიდა ნაწილებზე, რომელთა სამხრეთი და ჩრდილოეთი სვეტები ერთმანეთსაა დაკავშირებული. ასეთსავე თაღს ვხვდებით დასავლეთი კედლის შევირთვი იმპოსტების ურთიერთდაკავშირების მცდელობითაც. მცირე თაღებია გამართული ასევე ნავთგამყოფ ბურჯებზე, რომლებიც სამხრეთსა და ჩრდილოეთ კედლებზე გადადის და პირდაპირ ეყრდნობა კედელთა ზედა ნაწილებში შემორჩენილ იმპოსტებს. ამგავრი გადაწყვეტა გვხვდება ასევე გვერდითი ნაგების დასავლეთ კედელზე და აღმოსავლეთით პასტოფორიუმების შესასვლელი კარების თავზეც. ცენტრალური ნავი, რომელიც ორჯერ განიერია გვერდითებთან შედარებით, აღმოსავლეთით ნახევარწრიული აფსიდითა და საკმაოდ მოზრდილი ბემით სრულდება. საკურთხეველის აფსიდის სამხრეთი და ჩრდილოეთი ნაწილები, მართკუთხა მოყვანილობის, დასავლეთ-აღმოსავლეთ დერძზე დაგრძელებულ, პასტოფორიუმთა სადგომებს ეთმობა. საკურთხეველის აფსიდშიც და მის გვერდით არსებულ სადგომებშიც აღმოსავლეთით სარკმლებია გაჭრილი. პასტოფორიუმებში შემავალი კარი სამხრეთ-ჩრდილოეთი ნაგებიდანაა მოწყობილი. თავად ტაძრის ცენტრალურ სივრცეში კი სამი კარია გაჭრილი. ამათგან ორი, ერთნაირი ზომის – სამხრეთ და ჩრდილოეთ კედლებში, ურთიერთმოპირდაპირედანაა მოცემული და ექცევა ორ წყვილ ბურჯს შორის. დასავლეთი კედლის ცენტრალურ არეში გაჭრილი კარი კი საკურთხეველის სარკმლის მოპირდაპირედანაა წარმოდგენილი.

სამნავიან ბაზილიკას გარს აკრავს სამხრეთი გარშემოსავლელი, რომლის სამხრეთ-ჩრდილოეთი ნაგების აღმოსავლეთი ნაწილებიც ნახევარწრიული აფსიდებით სრულდება. გარშემოსავლელს დასავლეთიდან მხოლოდ ერთი შესასვლელი აქვს მოწყობილი, ცენტრალური ტაძრის დასავლეთისავე კარის გასწვრივ. რაც შეეხება სამხრეთ და ჩრდილოეთ ნაწილებს, გარშემოსავლელი კედლის ცენტრალურ ნაწილში გამართულია მართკუთხა გვემარების ორ ბურჯზე გადამავალი სამი თაღი და ამგვარად იხსნება გარშემოსავლელის სივრცე, მოცემულ თაღთაგან კი ცენტრალური შედარებით მაღალია. გარშემოსავლელის ნაწილს წარმოადგენს ცენ-

30 მოკლედ უნდა შევნიშნოთ, რომ ვაზისუბნის ბაზილიკის VI საუკუნით, თუნდაც მისი ბოლო პერიოდით, დათარიღება იქნებ, არც მთლად ზუსტი იყოს – შესაძლებლად გვესახება ნაგებობის გადათარიღება, თუმცაღა საამისოდ საგანგებო კვლევებია ჩასატარებელი, რაც უახლოეს მომავალში იგეგმება. სწორედ ამიტომ ჩვენი კვლევის ფარგლებში წინამდებარე ნაგებობის თარიღი მოაზრებული იქნება VI საუკუნის ბოლო ათწლეულებით და VII საუკუნის პირველი ნახევრით.

ტრალური ტაძრის კედლებს შემოყოლებული თაღები, რომელიც ამავე კედლებზე გამართული პილასტროვანი შევრილებების თავზეა წარმოდგენილი. გეგმარებით-კონსტრუქციული გადაწყვეტის თუ სივრცითი გააზრების თვალსაზრისით ვაზისუბნის ბაზილიკის მონაცემები, ჩვენ მიერ განხილული, VI საუკუნის ყველა ნაგებობასთან შედარებით, ბევრად გართულებული და განვითარებულია. თავის მხრივ, დოლოჭოპის ბაზილიკასთან კავშირში აღსანიშნავია, რომ მოცემულ ორივე ნაგებობას მკვეთრად თანაგვარი აღმოსავლეთი სტრუქტურა აქვს საკურთხეველის სამნაწილად გადაწყვეტისა და მინაშენთა აფსიდოვანი აღმოსავლეთი მასრულებლის ჩათვლით.

უკვე განხილული VI საუკუნის ბაზილიკების მაგალითზე და ამ შემთხვევაშიც ნათლად ჩანს, რომ აღმოსავლეთით საკურთხეველ-პასტოფორიუმების სტრუქტურა ჩამოყალიბებულია და სრულებით ერთგვაროვანი გააზრებითაც წარმოგვიდგება, განსხვავებით V საუკუნის ბაზილიკათაგან, სადაც ნაგებობათა იგივე ნაწილები ჯერ სრულებით უპასტოფორიუმოდ, ხოლო შემდგომ პასტოფორიუმებში შესასვლელი აღმოსავლეთი კარით წარმოგვიდგება. ვაზისუბნისა და დურუჯისპირა ბაზილიკის საერთოობაში, თუ შეიძლება ითქვას ამგვარად, გარშემოსავლელ-მინაშენთა არსებობაც საცნაურია, იმ გარემოების გათვალისწინებით, რომ დოლოჭოპის ბაზილიკასაც ჩრდილოეთ მინაშენში შემავალ საშუალებად თაღედების პრინციპი მოუჩანს. ამ შემთხვევაში ისიც აღსანიშნავია, რომ ვაზისუბნის ბაზილიკის სამხრეთი და ჩრდილოეთი კედლების იმპოსტებზეა გამართული კამარის დამჭერი თაღები და არ გვხვდება კედელთა ერთიან სიბრტყეზე გამოსული პილასტროვანი შევრილები. მოცემული გადაწყვეტა არსებითია იმ აზრითაც, რომ დოლოჭოპის ბაზილიკაში არ შეიმჩნევა ამგვარი გადაწყვეტის ნიშნები და ივარაუდება, რომ ჯვრული გეგმარების ბურჯების სამხრეთ და ჩრდილოეთ კვეთილობებს გამაგრძელებელი თაღედები არ უნდა ჰქონოდა. ამდენად, არც კამაროვანი გადაწყვეტაა სავარაუდო. ვაზისუბნის და, ჩვენ მიერ, უკვე ხსენებული კონდოლის ბაზილიკათა შემთხვევები კი ნათელყოფს, რომ შესაძლებელია იმპოსტებზე დაყრდნობილი კამარის დამჭერი თაღების არსებობაც, რაც სრულებით არ გულისხმობს კედლებზე გადაშვალ-გამართულ პილასტრთა რიგებს.

წარმოდგენილი მასალის, ერთგვარად, შეჯამების თვალსაზრისით უნდა აღინიშნოს, რომ ჩვენ მიერ V საუკუნის ბაზილიკათა განხილვამ დოლოჭოპის ნაგებობასთან კავშირში გვაჩვენა, რომ ეს უკანასკნელი გეგმარებით-კონსტრუქციული, შიდა სივრცის მოწყობა – გააზრების, მხატვრული გადაწყვეტისა თუ ფორმა-ფუნქციური ჩამოყალიბებულობის ნიშნით არ უნდა იყოს ამ ნაგებობათა თანადროული. სწორედ ხსენებულ მონაცემთა გათვალისწინებით მეტად სავარაუდოა, რომ დურუჯისპირა სამნაწიანი ბაზილიკა მათ შემდომ, უკვე ბევრად ჩამოყალიბებული და ფუნქციურად გააზრებული, VI საუკუნის „დიდი ბაზილიკების“ ჯგუფის ნაწილად მივიჩნიოთ, მით უფრო, რომ ნაგებობათა ამ რიგთან შედარებისას გამოვლინდა კიდევაც ძირეული და ერთმნიშვნელოვნად არსებითი ნიშნების საერთო გადაწყვეტა. თავის მხრივ კი აქაც აღსანიშნავია, რომ VI საუკუნის დამდევის ანჩისხატის ბაზილიკისა და, ალბათ, უფრო ამავე საუკუნის პირველი ათწლეულების ხაშმის სამების შედარებით „ჩამოყალიბებული“³¹ გადაწყვეტა დროში დოლოჭოპის გრანდიოზული ბაზილიკის

31 გეგმარებითი თუ კონსტრუქციული ნიშნებისა და გათვალისწინებით ანჩისხატისა და კაწარეთის სამების ბაზილიკის შესახებ მსჯელობისას, ჩვენ მიერ გამოყენებული, დიდწილად პირობითი ცნება „ჩამოყალიბებულობა“, მაინც აღმოსავლეთი სტრუქტურის, მისი სამნაწილადი სახით გააზრების რაგვარობას შეეხება, სადაც „მარიამწმიდას“ ბაზილიკის პასტოფორიუმებში არსებული აღმოსავლეთი შესასვლელით გახსნის ნაცვლად კაწარეთის სამების იმავე ნაწილებში უკვე ჩაკეტილსა და გარკვეულწილად მოზღუდულ არეებს ვხვდებით, სადაც წინამდებარე ნაწილებთან დაკავშირება უშუალოდ ნაგების გაგრძელებაზე ხორციელდება.

მშენებლობას უნდა უსწრებდეს. ეს უკანასკნელი კი ძალზე ახლოსაა ურბნის სამნავიანი ბაზილიკის მკვეთრად მოწესრიგებული და ფუნქციურად გააზრებული ყოველი ნაწილის გადაწყვეტასთან. ამგვარადვე უახლოვდება ურთიერთს ვაზისუბნისა და დოლოჭოპის ბაზილიკათა რიგი ნიშნები, თუმცა ისიც აღსანიშნავია, რომ ამავე ნიშან-მახასიათებლებით ვაზისუბანი მაინც დოლოჭოპის ბაზილიკის შემდგომდა თუა სავარაუდო, რომელიც, თავის მხრივ, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, VI საუკუნის ბოლოსკენ და, შესაძლოა, უფრო ზემოთაც ვიგულისხმობ.

VI საუკუნის ბაზილიკათა დროში განვითარების ჩვენეული შემოთავაზებისთვის, ერთგვარ, „უხერხულობას“ აჩენს ხირსას, ზედმიწევნით ზუსტად, VI საუკუნის შუა წლებით დათარიღებული ბაზილიკის ხუროთმოძღვრული გააზრების რაგვარობა³² (ნახ. 17). ხირსას ბაზილიკის მრავალგადაანაკეთები კორპუსის, სივრცით-განვითარებადი სტრუქტურის შესახებ მსჯელობა, მიუხედავად მისი განუზომლად დიდი მნიშვნელობისა, ჩვენი კონტექსტისთვის შეუსაბამოა და, ერთგვარად, „უსარგებლოც“, რადგან ეს უკანასკნელი არ განეკუთვნება VI საუკუნის ბაზილიკის მეტ-ნაკლებად შემორჩენილ ნაწილთა ნიმუშებს და საკმაოდ მოგვიანო პერიოდის მრავალჯერად აღდგენას წარმოადგენს³³. სადღეისოდ, ჩვენს ხელთ არსებულ, მწირ მონაცემთა ნაწილს გ. ჩუბინაშვილის მიერ დაზუსტებული სამნავიანი ბაზილიკის გეგმა წარმოადგენს, რომლის სტრუქტურული გააზრებაც, დიდწილად, თანხვედნაშია ე. წ. დიდი ბაზილიკების ჯგუფისათვის ზოგად-სახასიათო გადაწყვეტის თავისებურებებთან – ნავთგამყოფი ბურჯების რამდენიმე რიგი, მკვეთრად დაგრძელებული დასავლეთ-აღმოსავლეთი ღერძი და სხვა. სამნავიანი ბაზილიკის ძირითადი სტრუქტურა მართკუთხა, დასავლეთ-აღმოსავლეთ ღერძზე, მკვეთრად წაგრძელებული, სისტემაში მოქცეული სამი ნავისა და საკურთხევლის აფსიდის ურთიერთმიმართებით იგება. შესასვლელი ნაგებობაში დასავლეთი მხრითაა მოწყობილი, ამავე კედლის ცენტრალურ ნაწილში, საკურთხევლის აფსიდისა და სარკმლის ცენტრალურ ხაზზე. ნაღისებრი მოყვანილობის აფსიდის ცენტრალურ არეში სარკმელია გაჭრილი, ხოლო საკურთხევლის წინ მცირე ბემაა მოცემული. სამი ნავი ურთიერთს ოთხი წყვილი, T-ს ფორმის ბურჯით ემიჯნება – ნავთგამყოფი თაღები კი დასავლეთით კედელსა და აღმოსავლეთით საკურთხევლის კედლებზე არსებულ პილასტროვან შვერილებს ეყრდნობა. თაღები გამართულია, როგორც დასავლეთ-აღმოსავლეთი, გრძივი ღერძის პარალელურად, ისე განივი მიმართულებით – ამდენად კი, ბურჯთა შიდა შვერილები ერთმანეთს კამარის დამჭერი თაღის საშუალებით უკავშირდება. აღსანიშნავია სამი ნავის ურთიერთმიმართებისა და მათი მოწყობის პრინციპის შესახებაც, სადაც ცენტრალური ნაწილი გვერდითებს სამჯერ აღემატება და ქმნის ერთიან განიერ სივრცით ერთეულს, რომლის გვერდითი, ბევრად ვიწრო ნაგები,

32 ნაგებობის თარიღის განსაზღვრის აგრერივად ზუსტი ვერსია ეფუძნება ისტორიულ წყაროთა იმ მონაცემებს, რომელთა მიხედვითაც VI საუკუნის შუა წლებში საქართველოში წმ. ასურელ მამათა შემოსვლა და მათ მიერ მონასტერთა დაარსებაა დადასტურებული. სწორედ ათცამეტ ასურელ მამათაგან ერთ-ერთს, წმ. სტეფანეს, შემდგომ ხირსელად წოდებულს, უკავშირდება VI საუკუნის შუა ხანისთვის სოფელ ხირსაში მონასტრის დაარსებაც.

33 საქართველოში ქრისტიანული რელიგიის ისტორიის ნათელიყოფის თვალსაზრისით ესოდენ გამორჩეული ნაგებობა, რომელიც მრავალი საუკუნის მანძილზე ინარჩუნებს აქტიურ ფუნქციონირებას – იმავდროულად მოიცავს კიდევაც უმნიშვნელოვანეს და ფუნდამენტურ გადაკეთებათა მრავალრიცხოვან რიგს. ხსენებულ გადაკეთებათა შესახებ ქართულ სახელოვნებათმცოდნეო ლიტერატურაში ორი, რამდენაღმე განსხვავებული, მოსაზრება გვხვდება, უფრო ზუსტად, ერთი მეორის დამაკონკრეტებელ-დამაზუსტებელია. იხ. Г. Чубинашвили, Архитектура Кахетии, გვ. 325-338; გ. პატაშური, ხირსას სტეფანწმინდის მონასტრის ტაძრის გადაკეთებების დათარიღებისათვის. საქართველოს სიძველენი, 9, 2006, გვ. 212-236.

აღმოსავლეთით კედლის ბოლომდე დაუნაწევრებლად გრძელდება და არ გვხვდება პასტოფორიუმის არსებობის კვალი. სამხრეთ და ჩრდილოეთ ნავთა აღმოსავლეთ კედელში კი თითო-თითო სარკმელია წარმოდგენილი.

VI საუკუნის, განხილულ ბაზილიკათა დროით-თანმიმდევრულობითი და გვე-მარებით-განვითარებადი კლასიფიკაცია, რომელიც ჩვენ მიერ ზემოთ იქნა წარ-მოდგენილი, ხირსას ბაზილიკის გვემარებით-კონსტრუქციული ნიშნების გათვალ-ისწინებით, თითქოს გადაღაგებას საჭიროებს. განსაკუთრებული მნიშვნელობის ამ შემთხვევაში მხოლოდღა ბაზილიკათა აღმოსავლეთი სტრუქტურის გააზრება და ურთიერთშედარებაა – სხვა გვემარებითი თუ კონსტრუქციული ელემენტები, რომლებსაც ხირსას VI საუკუნის შუა ხანის ბაზილიკა ათვალსაჩინოებს, დიდ-წილად არ სხვაობს ე.წ. „დიდ ბაზილიკათა ჯგუფის“ საერთო მახასიათებლებს და, პირუეუ, როგორც თავშივე ვახსენეთ, ეს უკანასკნელი სრულებით „ლევიტიმურად“ ეწერება განვითარების სხენებულ ტენდენციაში. არსებითი მნიშვნელობის მქონე საკითხს ამ შემთხვევაში ხირსას ბაზილიკის აღმოსავლეთი სტრუქტურის, სამ-ნაწილელი საკურთხეველის³⁴, მოწყობის რაგვარობა წარმოადგენს, რომლის შედარ-ების საფუძველზეც ამავე „დიდი ბაზილიკების“ ერთიან მშენებლობასთან, იკვეთება მოხმობილ ძეგლთა დროში კლასიფიკაციის, შედარებით განსხვავებული, ვარიაცია, ვიდრე ეს ჩვენ ზემოთ წარმოვადგინეთ. „სამნაწილელი საკურთხეველი“ ხირსას ბაზილიკისა, რომლის გვერდით სათავსებთან დაკავშირებითაც ვერავითარ მხატ-ვრულ და ფუნქციურ ჩამოყალიბებულობაზე ვიმსჯელებთ, უახლოვდება ბაზილიკის ამავე ნაწილის კაწარეთისეულ გააზრებას – ნალისებრი აფსიდის გვერდით არსე-ბული, საკმაოდ დრმად შეჭრილი, გვერდით ნავთა გამაგრძელებელი აღმოსავლეთი ნაწილები, ორივე ამ ნაგებობისათვის საერთო მახასიათებელია. ჩვენ მიერ გამოყ-ენებული სიტყვა „უახლოვდება“ ამ შემთხვევაში, როგორც ვხვდებით, ბოლომდე არ უნდა გამოხატავდეს ის მსგავსებას, რომელიც წარმოდგენილია ძეგლთა შედარების საფუძველზე – შესაძლებელია სრულებით „ანალოგიურ“ გააზრებათა შესახებაც კი მსჯელობა, რადგან, გარდა დასახელებული აფსიდისა და მის გვერდით სადგომთა ტიპოლოგიური საერთოობისა, ერთგვაროვნადვეა გადაწყვეტილი ნაგებობათა აღ-მოსავლეთ კედელში სარკმელთა გადანაწილების პრინციპიც – სამი მანათობელი დიობი სამივე ამ ნაწილის, აღმოსავლეთი კედლის ცენტრალურ არეშია მოწყობილი.

ამრიგად, VI საუკუნის, ჩვენ მიერ განხილულ, ნაგებობათა კლასიფიკაცია და მათი დროში დაზუსტება ერთადერთობით როდი გამოირჩევა, არამედ უშვებს კიდე-ვაც შესაძლო გადაღაგების მოცემულობასაც, რომლის შესახებაც ნაწილობრივ თავადაც ვსვამთ ძირეულ მახვილებს. ასეთი შემთხვევის კერძო საილდუსტრაციო მაგალითად წარმოგვიდგენია ხირსას VI საუკუნის შუა წლების სამნავიანი ბა-ზილიკის შედარებისას მიღებული დასკვნებით, ჩვენი კლასიფიკაციით VI საუკუ-ნისავე პირველი ნახევრით დათარიღებული, კაწარეთის სამების დროში გადანაცვ-ლება – მისი დაზუსტება და იმ არსებითთაგანი ნიშნების საფუძველზე, რომელსაც ეს უკანასკნელი ხირსას ნაგებობის გვემარებით თავისებურებებთან ავლენს – VI საუკუნის არა პირველი ნახევრით, არამედ, უფრო მისი შუა ხანით განსაზღვრა. აღსანიშნავია, რომ ეს მოსაზრებაც მხოლოდღა ვარაუდისა და მეცნიერული დაშ-ვების შესაძლებლობის ფარგლებში რჩება და ვერ იქნება ზედმიწევნით ზუსტი

34 დასახელებულ შემთხვევაში, ცხადია, ცნება „სამნაწილელი საკურთხეველი“ არ გულისხმობს ჩამოყალიბებული ფუნქციური მნიშვნელობის მქონე სათავსთა არსებობას (სამკვეთლო-სადიაკონეს) ისევე, როგორც ეს გვხვდება კაწარეთის სამებასა და კონდოლის ბაზილიკაში. ამ შემთხვევაში საუბარი ეხება მხოლოდღა კომპოზიციურად, სწორედ ამგვარად, სამნაწილელი სახით, გადაწყვეტილ ტაძრის არქიტექტურულ ნაწილს.

განსაზღვრა იმ ერთსაუკუნოვანი ტაძართმშენებლობის ისტორია-კლასიფიკაციის, რომლის შესახებაც მკვეთრად ჩამოყალიბებულ და დაზუსტებულ ინფორმაციას, ძეგლთა საუკუნის მეოთხედებით დათარიღების სახით, ჩვენთვის გადამწყვეტი მნიშვნელობა ენიჭება. გამომდინარე თავად დაშვების სპეციფიკიდან, არც ის თვალსაზრისია საფუძველსმოკლებული, რომ არავითარი გადაღება-გადაჯგუფების აუცილებლობა მივიღოთ მხედველობაში და ურთიერთმსგავსი გეგმარებით-კონსტრუქციული ნიშნის ორივე ამ ნაგებობის თარიღი არსებითად იმგვარადვე წარმოვისახოთ, როგორც ეს ჩვენს მიერ თავდაპირველ მსჯელობაში იქნა წარმოდგენილი³⁵.

ამრიგად, სრულებით დასაშვებია ხსენებულ ძეგლთა დროში განვითარების თანმიმდევრობა კაწარეთის სამების ადრეულობით დავიწყოთ და მხოლოდღა მის შემდგომ ვიგულისხმოდ ხირსას ბაზილიკის აგება, კიდევ ერთხელ ვიმეორებთ, მიუხედავად მათი გეგმარებითი ნიშნების ზედმიწევნითი დამთხვევა-სიახლოვისა. ცხადია, არავითარი აუცილებლობითა და საჭიროებითაა განსაზღვრული, რომ ურთიერთმსგავსი ნაგებობების აგება უცილობლად ერთ დროს მიგაკუთვნოთ – პირუკუ, შესაძლებელია, რომ VI საუკუნის დასაწყისის ან პირველი ათწლეულების, კაწარეთის სამება სამნავიან ბაზილიკათა იმ გააზრება-გადაწყვეტის პირველწყაროდ მივიჩნიოთ, რომელიც შემდგომ ვლინდება VI საუკუნისავე შუა წლებით დათარიღებულ ხირსაში და, ჩვენ მიერ ჯერ არ განხილულ, კონდოლის ბაზილიკაში, რომლის თარიღიც ასევე VI საუკუნის პირველი ნახევრითაა განსაზღვრული³⁶, თუმცა შევეცდებით შედარებით უფრო თვალსაჩინო გავხადოთ წინამდებარე ნაგებობის თარიღიცა და მისი მიმართებაც ზემოთ განხილულ ბაზილიკათა წრესთან.

VI საუკუნის დასაწყისის (ნახ. 18) კონდოლის ბაზილიკის შიდა სივრცის სტრუქტურას მართკუთხა ფორმის ბურჯთა ორი წყვილით დანაწევრებული სამი ნავი ქმნიდა, რომელთაგან სიგანით გვერდითებს სამჯერ აღემატებოდა ცენტრალური, თუმცა სამხრეთისა ჩრდილოეთთან შედარებითაც მცირედ განიერია. ცენტრალური ნავის აღმოსავლეთი ნაწილი, ღრმა, ნალისებური აფსიდითაა გამოყოფილი, რომელშიც, საკმაოდ დაბლა, ნახევარწრივ დასრულებული, დიდი ზომის, სარკმელია გაჭრილი. ჩრდილოეთი და სამხრეთი ნავების სარკმლები ტაძრის განაპირა სამხრეთ და ჩრდილოეთ კედლებსაა მიბჯენილი. ჩრდილოეთი ნავის ბოლოს ტრაპეზია აღმართული და აქვე გვხვდება საკურთხეველში გამავალი, ნახევარწრიული დაბოლოების მქონე, მცირე კარი. ინტერიერის განათების წყაროს, გარდა აღმოსავლეთი სარკმლისა, ცენტრალურ ნავში გაჭრილი კიდევ სამი, მართკუთხა მოყვანილობის, სასინათლო ღიობი წარმოადგენს.

ძეგლის სივრცეობა მკვეთრია და მასში მოქცეული ბურჯების რაოდენობა ორი წყვილით განისაზღვრება, გაზრდილია ნავთშორის თაღთა მალეების ზომები. კონდოლის სამნავიანი ბაზილიკის, უკვე რამდენიმეჯერის ხსენებული, აღმოსავლეთი სტრუქტურა, რომლის მსგავსების შესახებაც აღვნიშნავდით ხირსას ბაზილიკასთან, მნიშვნელოვანწილად უთანადდება კაწარეთის სამების იმავე ნაწილის მოცემუ-

35 ჩვენი პირველადი დაკვირვების შედეგად ამ ნაგებობათა თარიღები არსებითად არ შეცვლილა და დარჩა თითქმის იმავე მოცემულობებში, რომლებიც სადღეისოდ გაზიარებულად ითვლება სამეცნიერო ლიტერატურაში – კაწარეთის სამება, რომელიც ჩვენ ზოგადად VI საუკუნის პირველი ნახევრით, პირველი ათწლეულებით, განსაზღვრეთ გ. ჩუბინაშვილის მიერ ამავე საუკუნის დასაწყისითაა დათარიღებული და უნდა აღინიშნოს, რომ ეს თარიღი არც შემდგომ შეცვლილა და დაზუსტებულა. იხ. გ. ჩუბინაშვილი, *Архитектура Кахетии*, გვ. 55-71.

36 გ. ჩუბინაშვილი კონდოლის სამნავიან ბაზილიკას კაწარეთის სამების, ხირსის, ნატკორასა და თელავის ბაზილიკებთან შედარების საფუძველზე სწორედ VI საუკუნის დასაწყისით თარიღებს და ე.წ. „დიდი ბაზილიკების ჯგუფს“ განაკუთვნებს. იხ. გ. ჩუბინაშვილი, *Архитектура Кахетии*, გვ. 68-69.

ლობებს – ამ შემთხვევაშიც ნათლად იკვეთება საკუთხეველის ორ მხარეს წარმდგენი, ნავთა გამაგრძელებელი არეების ჩამოუყალიბებლობა პასტოფორიუმების ოთახებად. როგორც ხირსასა და კაწარეთში, ისევე კონდოლის ბაზილიკაში აფსიდის ორივე მხარეს მოცემულია გვერდით ნავთა გაგრძელების ტენდენცია, რომლის საფუძველზეც იქმნება ღრმად შეჭრილი, დიდწილად ყრუ, „სათავსები“, რომელთაც არ გააჩნიათ დამოუკიდებელი შესასვლელი კარები და, ამდენად, არც რაიმე დამოუკიდებელი ფუნქციური დატვირთვა. მოკლედ ისიცაა აღსანიშნავი, რომ სამივე ამ ნაგებობაში სარკმელთა გადანაწილება სრულებით ანალოგიურადაა მოცემული. საზოგადოდ, ეს მოტივი, აღმოსავლეთი სტრუქტურის ამდაგვარი გააზრება, რამდენიმე, მნიშვნელოვანი საყრდენის წარმომჩენი ხდება, არა მხოლოდ ტიპოლოგიური განვითარების გზაზე, არამედ, თვით დათარიღებისა და ნაგებობათა ფუნქციური თავისებურებების გამონაკეთის თვალსაზრისით.

უფიქრობთ, არც ბაზილიკათა აღმოსავლეთი სტრუქტურის, სწორედ ამდაგვარი მოწყობის, თავის მხრივ, ყველაზე არქაული შემთხვევის აღუნიშვნელობა იქნება მართებული. სამნავიანი ბაზილიკის აღმოსავლეთი მონაკეთის, საკუთხეველის აფსიდოვანი ნაწილისა და მის გვერდით არსებული, ნავთა ერთიან-დაუნაწევრებელი, გრძივი სივრცეების ურთიერთმიმართების შედეგად წარმოქმნილი სტრუქტურით ჩვენ მიერ განხილულ ნაგებობათა ერთგვარ წინაპირობად და საფუძველად, V საუკუნის შუა ხანის ძველი შუამთის სამნავიანი ბაზილიკა წარმოგვიდგენია, სადაც ჩვენთვის საყურადღებო მოტივი განხილულ ნაგებობათა სრულ „ანალოგიას“ წარმოადგენს. ამ შემთხვევაში აღუნიშნავთ მხოლოდღა იმ არსებით მოტივთა საერთო გადაწყვეტის შესახებ, რომლის მნიშვნელობაც ზემოთ მოტანილი მსჯელობის ერთ მთავარ ხაზთაგანს წარმოადგენს და აღარ მოგყვებით თვით ძველი შუამთის სანავიანი ბაზილიკის გეგმარების ზედმიწევნით აღწერა-ანალიზს.

განსაკუთრებითაა აღსანიშნავია, ჩვენი კვლევისთვის გამორჩეულად მნიშვნელოვანი ნაგებობის, ნატკორას სამნავიანი ბაზილიკის ხუროთმოძღვრული მონაცემები და მისი სხვადასხვა ნაწილის თარიღთან დაკავშირებული შეხედულებები. ზემოთ განხილული ხირსას ბაზილიკის მსგავსად ნატკორას ნაგებობის კორპუსზეც „გადაუვლია“ გადაკეთებათა რამდენიმე ტალღას³⁷, თუმცა ამ შემთხვევაში ბევრად უფრო მკვეთრად მოჩანს თავდაპირველი ბაზილიკის გეგმარებით-კონსტრუქციული მახასიათებლები (ნახ. 19). განსაკუთრებული სირთულისა აღმოჩნდა წინამდებარე ნაგებობის დათარიღების საკითხთან დაკავშირებული მოსაზრებების თვით ბაზილიკის დროითი მახასიათებლებისათვის მისადაგება – ასე მაგალითად, ვ. ჩუბინაშვილი ვარაუდობდა, რომ ნატკორას სამნავიანი ბაზილიკის თარიღი მკვეთრად განისაზღვრება VI საუკუნით, თუმცა ამასთანავე არც ის გარემოება უნდა გამოგვრჩეს მხედველობიდან, რომ იმ დროისთვის ძველის გეგმა არ იყო დაზუსტებული – კვლევა შეეხებოდა, ერთი მხრივ, მხოლოდ სამნავიან ბაზილიკას და ამასთანავე უპასტოფორიუმოს³⁸. შემდგომი კვლევისას, რომელიც ძველზე ვ. გაგნიძემ განახ-

37 ვ. ჩუბინაშვილის განსაზღვრებით, ნატკორას ბაზილიკას არაერთი გადაკეთება განუცდია, რომლის შედეგებიც განსაკუთრებული სიცხადით ვლინდება ნაგებობის ინტერიერში. მისივე მოსაზრებით, სხენებულ გადაკეთებათა პერიოდები შემდეგნაირადაა განსაზღვრული – X-XII-XIV საუკუნეები. Г. Чубинашвили, Архитектура Кахетии, გვ. 66; აქვე აღსანიშნავია, რომ წინამდებარე მოსაზრებას ნაგებობის კორპუსის გადაკეთებათა შესახებ სრულებით იზიარებს ვ. გაგნიძე, იხ. ნატკორის ხუროთმოძღვრული ძეგლი. საქართველოს სიძველენი, 7-8, 2005, გვ. 390.

38 ვ. ჩუბინაშვილის ანაზომების შემთხვევაშიც, ისევე, როგორც ხირსასა და კაწარეთის სამებაში გვერდითი ნაგები აღმოსავლეთი კედლის ბოლომდე გრძელდება ყოველგვარი დანაწევრების გარეშე და ამავე ანალოგიებთან შედარების საფუძველზე მან ძველი VI საუკუნით დაათარიღა. იხ. Г. Чубинашвили, Архитектура Кахетии, გვ. 67; თუმცა შემდგომმა არქეოლოგიურმა გამოკვლევამ

ორციელა, ნაგებობის ყველა არქიტექტურული დეტალი ცნობილი გახლდათ და მათი გათვალისწინებით ნატკორას ბაზილიკის თარიღი VI საუკუნითა და VII საუკუნის პირველი მეოთხედით განისაზღვრა, თუმცა შესადარებლად მოხმობილ ბაზილიკათა რიგიდან მოტანილი ზოგიერთი მაგალითი, იქნებ, შეუსაბამოც იყოს. ნაგებობის დათარიღებასთან დაკავშირებული მსჯელობისას, დასკვნის სახით, ვ. გაგნიძე გამოთქვამს შემდეგ მოსაზრებას: „ძველის ყველა ეს ნიშანი „ნატკორას“ VI ს-ის და VII ს-ის პირველი მეოთხედის ძეგლების რიგში ათავსებს, როგორებიცაა: ურბნისი, ვაჩნაძიანის ყველაწმინდის სამეკლესიანი ბაზილიკა, ჭყერემის „მამა დავითის“ ეკლესია და სხვა“³⁹.

გარდა დასახელებული ბაზილიკებისა, წერილში ნატკორას ძველის მათარიღებლად მოხმობილია სხვა მრავალი ნაგებობის ესა თუ ის ხუროთმოძღვრული ნიმუში და დეტალი, თუმცა, მათ შორის, გამორჩეული მნიშვნელობისა თავად ავტორისთვის ის სამი ნაგებობა აღმოჩნდა, რომელნიც ზემოთხსენებულ ციტატაშია მოხსენიებული. ამ საკითხთან დაკავშირებით კი, ძალზე მოკლედ შევნიშნავთ – ჩვენი ფიქრით, ძველის დათარიღება არც მთლად ზუსტი უნდა იყოს, რადგან უშუალო პარალელებისთვის მოხმობილ ძეგლთა ნაწილი სადღეისო მონაცემებით სხვაგვარად მეტყველებს. ვ. გაგნიძის მიერ დასახელებულ „ვაჩნაძიანის სამეკლესიანი ბაზილიკა“ სრულებით სხვაგვარად წარმოგვიდგება – ერთი მხრივ, ამ ნაგებობის ტიპი განისაზღვრება, როგორც სამნავიანი ბაზილიკა მინაშენებით, ხოლო, მეორე მხრივ, ძველის თარიღი ავტორისეულზე ბევრად ადრეულია, V საუკუნის ბოლო მეოთხედი – VI საუკუნის პირველი ათწლეული⁴⁰. ვფიქრობთ, ასევე რთულად თუა შესაძლებელი გეგმარებით-კონსტრუქციული, ფუნქციური, კომპოზიციური, მხატვრულ-ესთეტიკური თუ საზოგადოდ განვითარებადი ტიპისათვის ნიშნეული მახასიათებლების გათვალისწინებით, ნატკორას ბაზილიკისა და ვაზისუბნის ნაგებობის ურთიერთშედარება. ვ. გაგნიძის მიერ, უდაოდ, სწორად განსაზღვრული ვაზისუბნის ბაზილიკის თარიღი – VII საუკუნის დასაწყისი – ვერ თანხვედა ნატკორას შემორჩენილი ნაშთის ხუროთმოძღვრულ მახასიათებლებს, რომელთა არსებით კავშირსაც VI საუკუნის ბაზილიკებთან გ. ჩუბინაშვილი ასე დაბეჯითებითი სახით გამოთქვამდა. სამომავლო დაწვრილებითი კვლევის საგანს წარმოადგენს საზოგადოდ სამეკლესიანი ბაზილიკები და მათ შორის ჭყერემის მამა დავითის ბაზილიკაც, რომელთანაც რაიმეგვარი კავშირის შესახებ მსჯელობაც ნატკორას ბაზილიკის მონაცემებისა ასევე რთულ საკითხს წარმოადგენს და ამაზე აღარ შევჩერდებით. რაც შეეხება ურბნისის ბაზილიკას, მისი თარიღთან დაკავშირებულ საკითხებს ჩვენ მიერ უკვე ვრცელი ანალიზი დაეთმო, რომლის მიხედვითაც ეს უკანასკნელი VI საუკუნის შუა ხანებით განისაზღვრა და მასთან საკმაო სიახლოვის მქონე ნატკორას ბაზილიკაც არაორაზროვნად მიუთითებს ამ უკანასკნელის აგების დროით მონაცემებსაც. ჩვენი ვარაუდით, ნატკორა, მისივე ხუროთმოძღვრული მონაცემებით, VI საუკუნის შუა ხანის იმ ნაგებობათა რიგში ეწერება, რომელთა შესახებაც ზემოთ უკვე გვქონდა საუბარი.

ამდგომარად, VI საუკუნის ბაზილიკათა, ჩვენ მიერ წარმოდგენილი, თავდაპირველი კლასიფიკაციის ერთადერთობის საფრთხის თავიდან ასაცილებლად

ანენა, რომ ნაგებობის გეგმარება მოიცავდა გარშემოსავლელებსაც და ამასთანავე გამოიკვეთა პასტოფორიუმების სადგომებიც. იხ. ვ. რჩეულიშვილი, ნატკორას არქეოლოგიური გათხრები, ლიტერატურული აღმანახი „ალაზანი“, 7-8, 2003.

39 ვ. გაგნიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 393.

40 წინამდებარე დათარიღებისთვის იხილეთ: ნ. არონიშვილი, ვაჩნაძიანის მონასტრის ძველი ტაძრის დათარიღებისთვის. საქართველოს სიძველენი, 18, 2015, გვ. 298-319.

მსჯელობაში შემოყვანილმა დამატებითი ინფორმაციის მქონე ძეგლების კომპოზიციურ-გეგმარებითი თუ კონსტრუქციულ-ფუნქციური ნიშნით გამართულმა შედარებითმა ანალიზმა ნათელყო, რომ რეალურად არავითარი მეცნიერული „წინაღობა“ და დაუმთხვევლობა-შეუძლებლობა გვიდგას წინ VI საუკუნის ძეგლთა თავდაპირველად მოცემული კლასიფიკაციის საწინააღმდეგოდ. ამრიგად, კიდევ ერთხელ მონიშნა გარკვეული აღმშენებლობითი ტენდენციები – გამოვლენილი თვით ე. წ. „დიდი ბაზილიკების ჯგუფის“ ფარგლებში და ამასთანავე მიღებულ იქნა ძეგლთა დროში „გადანაწილების“ საკმაოდ მყარი მანიშნები, რომლის მიხედვითაც ანჩისხატის, ხაშმის და კონდოლის ბაზილიკები VI საუკუნის დასაწყისითა და პირველი ათწლეულებით განისაზღვრა, თავის მხრივ კი, მოცემული ძეგლების რიგი ნიშნები არსებითი კავშირის მქონე აღმოჩნდა V საუკუნის შუა წლების ძველი შუამთის ბაზილიკასთან. VI საუკუნის შუა ხანით ზუსტად დათარიღებული ხირსას ბაზილიკის პარალელურად დაისახა დაახლოებით ამავე დროის ურბნისის და ნატკორას ბაზილიკათა მნიშვნელოვანი დროითი ნიშნები. ამავედროულად კი, ვაზისუბნის ბაზილიკის უთუოდ განვითარებული გეგმარებით-კონსტრუქციული, ფუნქციური, კომპოზიციური თუ მხატვრული თვალსაზრისით სჯამ მონიშნა ბაზილიკათა წინამდებარე წრის, ერთგვარი, ზედა ზღვარი. მოცემული კლასიფიკაციის ფარგლებში დოლოჭოპის ბაზილიკის კონსტრუქციული, გეგმარებითი, კომპოზიციური, ზოგად-ფუნქციური თუ „მხატვრულ-ესთეტიკური“ მონაცემების ზემოთ ხსენებულ ნაგებობებთან ურთიერთშედარების საფუძველზე ამ უკანასკნელის თარიღი VI საუკუნის შუა ხანით, მისი მეორე ნახევრის დასაწყისით განისაზღვრა – ცხადია, ანჩისხატის, ხაშმის და კონდოლის სამნავიან ბაზილიკათა შემდგომ და ვაზისუბნის ბაზილიკის აგებამდე. მნიშვნელოვანია ხირსას, ურბნისისა და ნატკორას ბაზილიკათა მონაცემებთან დოლოჭოპის შემორჩენილი ნაშთის დროითი მიმართების ზუსტი ნიშნების წარმოჩენაც, თუმცა ესოდენ ზუსტი განსაზღვრისგან, დამატებითი მასალის წარმოუდგენლობის გამო თავს ვიკავებთ.

Nodar Aronishidze

Compositional Solution of the So Called Durujispira Basilica

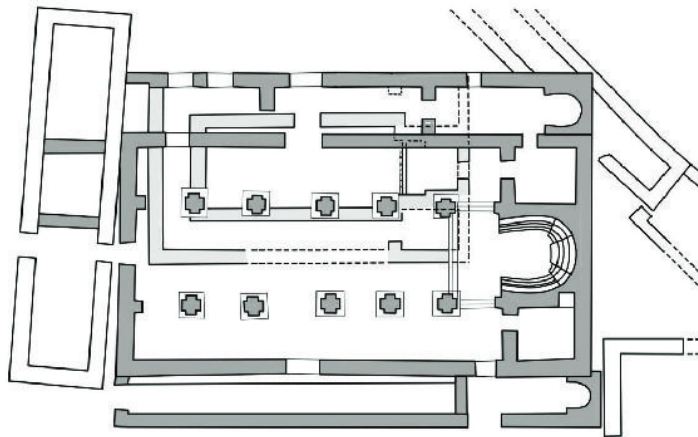
In early 21st c. the so called “Durujispira” (the same – Dolochopi) church was discovered and excavated 6-7 km. from the regional centre Kvareli (Kakheti, eastern Georgia), on the left bank of the river Duruji. This is a large (36 x 22 m.) three-aisled basilica with south and north annexes. Main space of the church is divided into three parts by five pairs of cross-shaped pillars; a horseshoe shaped apse is in the East, flanked by square pastophoria, connected with the aisles by the doors (there is one more door in the north-east pastophorium leading to the east chamber of the north aisle); the church is provided with 5 entrances – one, in the West, 2 on each of the longitudinal walls; on the North, one entrance is shifted westwards and on the South – eastwards, while the rest are arranged in the middle of naos, opposite each other (their corresponding aisles-dividing arches are wider than the others). South annex is divided into two, while the north one – into three; in both cases, there are chambers with apse in the East (north apse is horseshoe shaped, while the south one is semi-circular, projecting from the east façade line; both have separate doors from the outside: south-west chamber – from the West, in other parts of the north wing – central one has a door and

the west one – an arcade. A chamber of late date is attached to the church obliquely (Mr. Nodar Bakhtadze thinks that initially a narthex was located here).

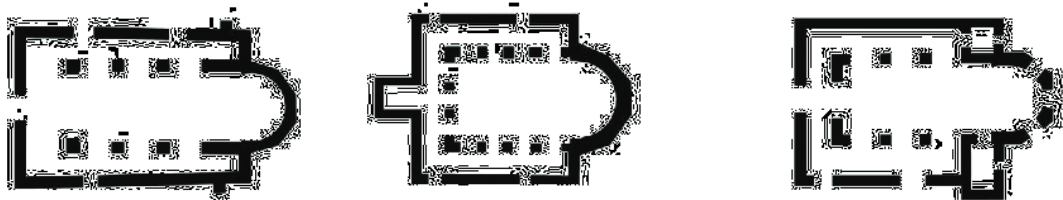
4th-7th cc. western Georgian basilicas with projecting apse and narthex (in certain cases the latter is linked with the aisles, forming an ambulatory) connected with the Byzantine tradition proper, give little clue for the understanding of the composition of Dolochopi basilica. Basilicas of Kartli and Kakheti are more eloquent in this respect: Bolnisi Sion (478-483), firstly due to its cross-shaped pillars and existence of south and north annexes, although articulation of the longitudinal wings is different, as well as location of the doors and projecting apse without pastophoria, which indicate different compositional and functional solution; preserved east part of the old basilica of Vachnadziani monastery, with lateral annexes also point to the three-aisled basilica, and the apse is provided with the lateral chambers, but they have doors leading eastwards, which implies less developed functional aspect; 5th c. Svetitskhoveli church in Mtskheta, erected by the King Vakhtang Gorgasali, has lesser features in common with Dolochopi, showing greater affinity with Bolnisi Sion. Basilican scheme is the only feature that Dolochopi church has in common with the old basilica of Samtavro monastery in Mtskheta – even the pastophoria, if there are contemporary to the church (G. Kipiani) and not built to it later (D. Khoshtaria), give absolutely different picture: lateral chambers and faceted apse are independent volumes arranged along the common line, with triangular areas between them.

Dolochopi has certain traits (shape of the pillars, location of the entrances opposite each other, projecting tri-partite south annex) in common with the early 6th c. Anchiskhati church, however, a door in the East (walled up before long – R. Gverdtseteli) again draws them apart. On the other hand, Dolochopi has much in common with the Urbnisi basilica (even the asymmetry of the east façade, although here the south annex surface is set back compared to others), which points to their chronological closeness and a distance from the predecessors – ca. to the mid-6th c. The same is confirmed by the comparison with the Katsareti Trinity church (first decades of the 6th c.), where the east wall follows a straight line, but instead of pastophoria here we see aisles along the entire depth of the apse and Vazisubani basilica with its developed ambulatory, which can be ascribable to the late 6th c. and even 7th c.

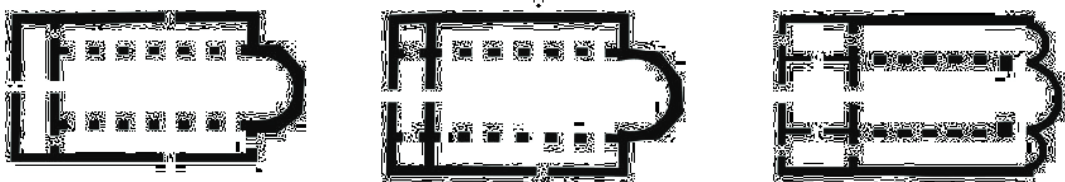
Additionally, reference can be made of Kondoli church (showing affinity with Katsareti) and Khirsa (mid-6th c.) basilica – most likely indicative of non-straight-line development. On the other hand, Natkori basilica, which should rather be dated to the mid-6th c. than 6th-7th cc., after excavation (see Vakht. Gagnidze's publication) appeared by have many features similar to Dolochopi.

ნახ. 1. დოლოტოპი, გეგმა (ნ. ბახტაძის ანაზომა)

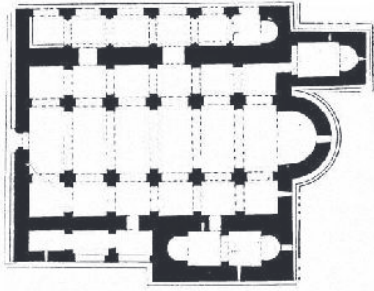

ნახ. 2,3,4. ნოქალაქევი, ვაშნარი, ნოქალაქევის ორმოცდოწამეთ – გეგმა

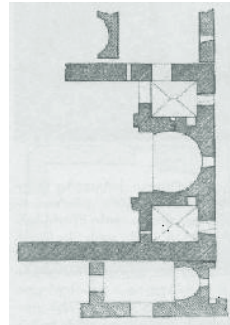

ნახ. 5,6,7,8. პიჭეინტა, ციხისძირი, ალაჰაძე, განთიადი – გეგმა

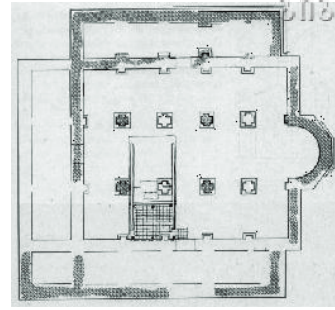

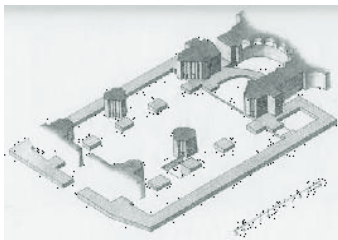
ნახ. 9. ბოლნისის სიონი, გეგმა
(გ. ჩუბინაშვილის მიხედვით)

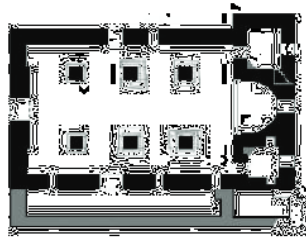
ნახ. 10. ვაჩნაძიანი,
გეგმა (გ. ჩუბინაშვილის
მიხედვით)

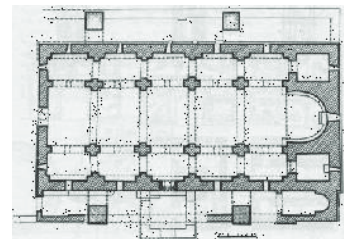
ნახ. 11. ძველი სვეტიცხოველი,
გეგმა (გ. ცინცაძის მიხედვით)

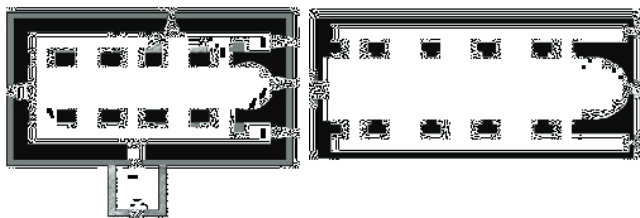
ნახ. 12. ძველი სამთავრო, გეგმა
(გ. ყიფიანის მიხედვით)

ნახ. 13. ანჩისხატი, გეგმა
(რ. გვერდწითელის მიხედვით)

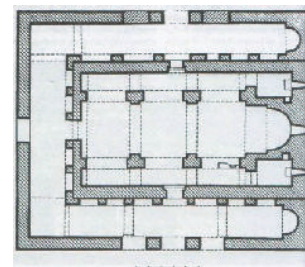

ნახ. 14. ურბნისი, გეგმა
(პ. ზაქარაიას მიხედვით)

ნახ. 15. კაჭარეთი, გეგმა
(გ. ჩუბინაშვილის მიხედვით)

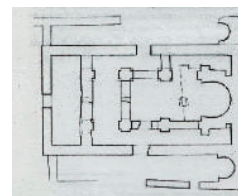
ნახ. 16. ვაზისუბანი, გეგმა
(გ. ჩუბინაშვილის მიხედვით)

ნახ. 17. ხირსა, გეგმა
(გ. ჩუბინაშვილის მიხედვით)

ნახ. 18. კონლოლი, გეგმა
(გ. ჩუბინაშვილის მიხედვით)

ნახ. 19. ნატკორა, გეგმა
(გ. ცინცაძის მიხედვით)

სურ. 1. დოლოჭობი, საერთო ხედი

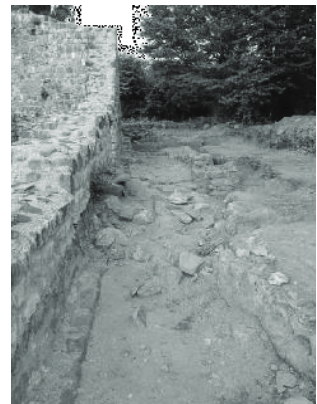
სურ. 2. დოლოჭობი, საკურთხეველის აფსიდი

სურ. 3. დოლოჭობი,
ნაეთგამყოფი ბურჯები

სურ. 4-5. დოლოჭობი, ჩრდილოეთ და სამხრეთ მინაშენთა აფსიდები

სურ. 6. დოლოჭოპი, საერთო ხედი გამაგრებამდე (ფოტო ნ. ბახტაძისა)

სურ. 7. დოლოჭოპი, პასტოფორიუმი, სამხრეთ-აღმოსავლეთი კუთხე (ფოტო ნ. ბახტაძისა)